

ΑΝΕΚΔΟΤΟ ΓΑΛΛΙΚΟ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ
ΓΥΡΩ ΣΤΑ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΧΡΟΝΙΑ
ΤΗΣ ΠΟΛΙΟΡΚΙΑΣ ΤΟΥ ΧΑΝΔΑΚΑ*

Ces troupes francoises destinées pour le secours de Candie ¹⁴⁸ estoyent composées de six mille hommes sous la conduite de Mr Le Duc de Noüaille avec deux mareschaux de camp Mr Colbert, et Mr Bresse, le lendemain au soir ils commancerent leur desbarquement et l'acheverent en trois ou quatre jours sans perte considerable bien que les ennemis ne cessoient de battre l'entrée aux ports, de leur canon, et tiroyoient continuellement des bombes dans le mosle Le capitaine General | avoit fait venir ^{148v} ces mesmes jours cinq à six cens chevaux sur lesquels on monte des gens choisis la pluspart vollontaires et presque tous francois dont ces troupes de Mr de Noüaille estant toutes desbarquées et estant desja resolu entre luy et le Duc de Beaufort grand admiral de la flotte de ne point attendre les galeres, parce que le cardinal Rospiphiosy estant arryvè commanderoit a tous, et ils ne luy vouloyent point defferer l'honneur ny ceder la gloire d'une sy haute | entreprise, ou les armes de leur Roy por- ¹⁴⁹ toyent le plus grand pois, pour cet effect Monsieur de Beaufort s'oblige de fournir deux mille hommes de ses troupes navalles

Αὐτὰ τὰ Γαλλικὰ στρατεύματα πὸν προωρίζονταν γιὰ τὴν βοήθεια τοῦ Χάνδακα ἀποτελοῦνταν ἀπὸ 6.000 ἄνδρες κάτω ἀπὸ τὴν ἀρχηγία τοῦ Κου Δούκα τοῦ Νοαΐγ καὶ δύο στραταρχῶν, τοῦ Κου Κολμπέρ καὶ τοῦ Κου Μπρέσς. Τὴν ἑπαύριο τὸ βράδυ ἄρχισαν τὴν ἀποβίβασή τους καὶ τὴν τελείωσαν σὲ τρεῖς ἢ τέσσερις μέρες χωρὶς ἀξιόλογες ἀπώλειες, παρ' ὅλο πὸν οἱ ἐχθροὶ δὲν ἔπαυαν νὰ χτυποῦν μὲ τὸ πυροβολικὸ τους τὴνεῖσοδο τοῦ λιμανιοῦ, καὶ ἔρριχναν συνεχῶς ὀβίδες πάνω στὸ μῶλο. Ὁ Γεν. Καπετάνιος εἶχε φέρει αὐτὲς τὶς μέρες πεντακόσια ἢ ἑξακόσια ἄλογα καὶ σ' αὐτὰ ἀνέβασε ἐκλεκτοὺς ἄνδρες, τὸ πιὸ πολὺ ἐθελοντὲς καὶ σχεδὸν ὅλους γάλλους. Ἀφοῦ λοιπὸν ἀποβιβάστηκε ὅλος αὐτὸς ὁ στρατὸς τοῦ Κου ντὲ Νοαΐγ καὶ ἀποφασίστηκε πιά ἀπ' αὐτὸν καὶ τὸν Δούκα τοῦ Μπωφόρ, ἀρχιναύαρχο τοῦ στόλου, νὰ μὴν περιμένουν τὶς γαλέρες, γιὰτὶ ὅταν θάρχόταν ὁ καρδινάλιος Ροσπιλιόζι θὰ τοὺς διοικοῦσε ὅλους καὶ δὲν ἤθελαν καθόλου νὰ τοῦ κάμουν αὐτὴ τὴν τιμὴ, οὔτε νὰ τοῦ παραχωρήσουν τὴ δόξα μιᾶς τόσο σπουδαίας ἐπιχειρήσεως, ὅπου τὰ ὄπλα τοῦ Βασιλείου τους βάσταζαν τὸ μεγαλύτερο βάρος, γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ ὁ Κοσ ντὲ Μπωφόρ ὑπόσχεται νὰ δώση

*) Συνέχεια ἐκ τῆς σελίδος 130 τοῦ προηγουμένου τεύχους.

pour l'execution de leur dessein, et par ainsy compencer l'absence de celles quy se trouvoient embarquées sur les galeres, lesquels il fit desbarquer, et les y vouloit mener luy mesme, bien qu'il n'eust autre permission du Roy que de voir seulement la place, et soudain s'en retourner a sa flotte, mais quelques uns des siens | disoyent (apres sa disgrace) que partant de France il s'estoit ^{149v} proposé de faire quelque action genereuse et esclatante, ou perir a l'execution pour se remettre en credit aupres de sa Majeste, dont les bonnes graces ne rayonnoyent que sur luy depuis peu autant qu' auparavant, Le capitaine General se laisse persuader qu' il ne failoit point attendre les troupes embarquees, sur les galeres, mais que celles que ces generaux proposoyent suffiroyent s' en remettant a leur experience et cog(noissan)ce de telles affaires, mais je croy que quand mesme il se fust | porté con- ¹⁵⁰ traire a leur sentiment il ne les en auroit pû esbranler, enfin la resolution fut prise entre eux de faire un grand effort sur l'attaque de la Sabionere ou ils jugoyent que les ennemis n'estoyent pas sy fort en monde ny en fortification qu' a St. André, et que l' assiette du terrain favorisoit davantage la sortie de leurs troupes, sans toutes fois communiquer la moindre chose de la maniere qu' ils vouloyoyent l' entreprendre a aucun autre des generaux quy commandoyent dans la place pas mesme a Mon-

2.000 ἄνδρες ἀπὸ τὸν ναυτικὸ στρατὸ του γιὰ τὴν ἐκτέλεση τῶν σχεδίων τους καὶ ἔτσι νὰ ἀνισταθμίση τὴν ἀπουσία αὐτῶν ποὺ βρισκόνταν πάνω στὶς γαλέρες. Αὐτοὺς τοὺς ἀποβίβασε καὶ ἤθελε νὰ τοὺς ὀδηγήσῃ ὁ ἴδιος ἂν καὶ δὲν εἶχε ἄλλη ἐξουσιοδότηση ἀπὸ τὸν Βασιλέα παρὰ νὰ δῆ τὸ ὄχυρὸ καὶ νὰ γυρίσῃ ἀμέσως ὕστερα στὸν στόλο του. Μὰ μερικοὶ ἀπὸ τοὺς δικούς του ἔλεγαν (ὕστερα ἀπὸ τὴν κακοτυχία του) πὼς ἀφήνοντας τὴν Γαλλία εἶχε γιὰ σκοπὸ του νὰ κάμῃ κάποια πράξη γενναία καὶ λαμπρὴ ἢ νὰ χαθῆ στὴν ἐκτέλεσή της, γιὰ νὰ ξανακερδίση τὴν ἐμπιστοσύνη τῆς Μεγαλειότητάς του ποὺ ἢ εὐνοιά της δὲν ἀκτινοβολοῦσε ἀπάνω του τὸν τελευταῖο καιρὸ τόσο ὅσο στὸ παρελθόν. Ὁ Γενικὸς Καπετάνιος πείθεται πὼς δὲν ἔπρεπε νὰ περιμένῃ καθόλου τὸν στρατὸ ποὺ βρισκόταν πάνω στὶς γαλέρες, μὰ πὼς αὐτὸς ποὺ ἐπρόσφεραν οἱ στρατηγοὶ θὰ ἔφτανε, γιὰτὶ βασιζόταν στὴν πείρα καὶ τὴν γνώση τους σὲ τέτιες ἐπιχειρήσεις. Ἀλλὰ πιστεύω πὼς κι' ἂν ἀκόμα ἦταν ἀντίθετος πρὸς τὸ αἰσθημὰ τους, δὲν θὰ μπορούσε νὰ τοὺς κλονίση. Τελικὰ πάρθηκε ἀπ' αὐτοὺς ἡ ἀπόφαση νὰ κάμουν μιὰ μεγάλη προσπάθεια γιὰ νὰ ἐξουδετερώσουν τὴν ἐχθρική ἐπίθεση στὴν Σαμπιονέρα, ὅπου ἔκριναν πὼς οἱ ἐχθροὶ δὲν ἦταν τόσο δυνατοὶ οὔτε σὲ ἄνδρες οὔτε σὲ ὀχύρωση ὅπως στὸν Ἅγιο Ἀνδρέα, καὶ ἡ διαμόρφωση τοῦ ἐδάφους θὰ εὐνοοῦσε περισσότερο τὴν ἔξοδο τοῦ στρατοῦ τους· κι' ὅλα αὐτὰ χωρὶς νὰ ἀνακοινώσουν καὶ τὸ παραμικρότερο γιὰ τὸν τρόπο ποὺ ἤθελαν νὰ τὴν ἐπιχειρήσουν σὲ κανέναν ἄλλο ἀπὸ τοὺς στρατηγοὺς ποὺ διοικοῦσαν μέσα στὸ ὄχυρὸ, οὔτε σ' αὐτὸν τὸν Κο ντιέ Σαιντ - Ἀντρέ Μοντμπρὲν, ποὺ

sieur de | St. André, Monbrun, quy y commandoit absolument 150v
 apres le capitaine General (c' est a dire par les forces de la Re-
 publique) ce quy fut jugé de tous un trait de grand temeritté, et
 de peu de bon jugement, car le succes des affaires despend
 (apres l' arrest du ciel) de les savoir bien desliberer, de sorte qu'
 ils devroyent non seulement scavoir le jugement des Generaux
 quy avoyent commandés desja quelque temps a ces endroits ou
 ils desseignoient leur entreprise mais aussy avoir assembles tous
 ceux | dont la longue experiance les rendoit capables de leur 151
 donner les lumieres necessaires pour la faire bien reussir, quy
 despendoit en partie de la parfaite connoissance du terrain, car
 n' estant pas de mesme comme d' un champ de bataille qu' on
 peut descouvrir a son aise, il faudroit s' en imformer de ceux
 quy l' avoyoyent remarqué devant le siege, aussy l' on devroit
 avoir bien consideré le tempe qu' il failoit pour faire desfiler
 tant de monde pas des passages sy estroits que fort peu y pou-
 voyent marcher de front, de mesme scavoir leurs principales
 batteries, car c' est la qu' il | faut attendre le plus considerable 151v
 assement des troupes ennemies, quand elles n' ont pas le
 temps de nous repousser devant que d' y arriver, aussy l' on
 devroit faire comprendre a tout le monde, tant qu' il se pourroit,
 la maniere de faire la guerre des ennemis, affin qu' il n' en fut
 point surpris la voyant differante de la sienne, l' obmition de ses

διοικοῦσε ἀπόλυτα ὕστερα ἀπὸ τὸν Γενικὸ Καπετάνιο (δηλαδή μὲ τις δυνάμεις τῆς Δημοκρατίας). Αὐτὸ κρίθηκε ἀπ' ὅλους σὰν σημάδι μεγάλης παράλογης τόλμης καὶ ἀπερισκεψίας, γιατί ἡ ἐπιτυχία τῶν ὑποθέσεων ἐξαρτᾶται (ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀπόφαση τοῦ Θεοῦ) ἀπὸ τὸ νὰ ξέρι κανεὶς πὼς ἔχουν καλὰ μελετηθῆ· ἔτσι πὸν αὐτοὶ δὲν ἔπρεπε μόνο νὰ γνωρίζουν τις κρίσεις τῶν στρατηγῶν πὸν εἶχαν κι ὅλας διοικήσει λίγο καιρὸ σ' αὐτὰ τὰ μέρη ὅπου σχεδίαζαν τὴν ἐπιχείρησή τους, μὰ καὶ νὰχουν συγκεντρώσει ὅλους ἐκείνους πὸν ἡ μακριὰ τους πείρα τοὺς ἔκανε ἱκανοὺς νὰ τοὺς δώσουν τὰ ἀναγκαῖα φῶτα γιὰ νὰ τὴν κάμουν νὰ ἔχει μεγάλη ἐπιτυχία. Αὐτὸ ἐξαρτιόταν κατὰ ἓνα μέρος ἀπὸ τὴν τέλεια γνώση τοῦ ἐδάφους, γιατί, ἐπειδὴ δὲν ἦταν τὸ ἴδιο μὲ ἓνα πεδίο μάχης πὸν τὸ ἀνιχνεύει κανεὶς μὲ τὴν ἀνεσή του, θὰ ἔπρεπε νὰ ζητήσουν πληροφορίες ἀπ' αὐτοὺς πὸν τότεἶχαν μελετήσει πρὶν τὴν πολιορκία. Ἀκόμα ἔπρεπε νὰ ὑπολογίσουν καλὰ τὸν χρόνο πὸν θὰ χρειαζόταν γιὰ νὰ περάσουν τόσο στρατὸ ἀπὸ περάσματα τόσο στενὰ πὸν σὲ πολὺ λίγους ἐπέτρεπαν νὰ βαδίζουν κατὰ μέτωπο· κι' ἀκόμα θὰπρεπε νὰ ξέρουν τις κυριώτερες πυροβολαρχίες τους, γιατί ἐκεῖ πρέπει νὰ περιμένη κανεὶς τὴν πιὸ σημαντικὴ συγκέντρωση τῶν ἐχθρικῶν στρατευμάτων, ὅταν δὲν ἔχουν τὸν καιρὸ νὰ μᾶς ἀποκρούσουν πρὶν νὰ φτάσωμε ἐκεῖ. Ἀκόμη θὰπρεπε νὰ δώσουν σ' ὅλο τὸ στρατὸ νὰ καταλάβῃ, ὅσο θὰ ἦταν δυνατόν, τὸν τρόπο πὸν πολεμοῦσαν οἱ ἐχθροὶ γιὰ νὰ μὴν ξαφνιαστῆ καθόλου βλέποντάς τον διαφορετικὸ ἀπὸ τὸν δικό του. Ἡ

prevoyances avec d' autres, a faict commetre des grandes fautes aux troupes françoises, dont l' estonnement provint seulement d' avoir pris l' accidental feu d' un baril | de poudre pour une mi-¹⁵² ne comme la suite imformera ce quy ne fut pas arrivé s' ils avoyent veu jouer des mines auparavant quy non seulement font quelque bruit mais font trembler la terre bien loin d' alentour, il me semble qu' il ne seroit pas non plus inutile d' estre bien informé des trenchées et redoutes des ennemis dont la maniere estonneroit des gens quy n' en ont jamais veu qu' a l' ordinaire des Chrestiens, et sur la connoissance de ces choses et beaucoup d' autres qu' ils avroient pû prendre de plusieurs officiers quy | avoyent veu tout le siege, et cognoissoient bien le pays d' allen-^{152v} tour de la place devant qu' il y fut mis, ils devroyent avoir establis leurs desseins et despartis leurs ordres, quelques uns peuvent objecter qu' ayans consultés avec le Capitaine General c' estoit autant que s' ils l' avoyent faict avec tous les autres, parce que luy estant le principal de tous, il estoit comme le centre du cercle par ou toutes les lignes passent, en un mot devroit scavoir autant que tous, mais cette objection sera rejetté quand on considerera l' establisement de la milice Venetienne | la¹⁵³ quelle pour les commandemens ordinaires, releve absolument du General des Armes de la Republique quy est tousiours estranger bien qu' il ne peut entreprendre quelque dessein conside-

παράλειψη τῶν μέτρων αὐτῶν μαζὺ μὲ ἄλλων ἔκαμε νὰ πέσουν σὲ μεγάλα λά-
θη τὰ Γαλλικὰ στρατεύματα ποὺ θορυβήθηκαν μόνο ἐπειδὴ πῆραν τὴν τυχαία
ἀνατίναξη ἑνὸς βαρελιοῦ μὲ παραροῦτι γιὰ ἀνατίναξη ὑπονόμου, ὅπως θὰ πλη-
ροφορήση ἢ συνέχεια. Αὐτὸ δὲν θὰ συνέβαινε ἂν εἶχαν δὴ πρὶν νὰ ἀνατινάσ-
σονται ὑπόνομοι, ποὺ δὲν κάνουν μόνο κάποιο θόρυβο, μὰ κάνουν τὴ γῆ νὰ
τρέμη πολὺ μακριὰ τριγύρω. Μοῦ φαίνεται πὼς δὲν θᾶταν ἐπίσης ἄσκοπο νὰ
ἔχουν πληροφορηθῆ καλά γιὰ τὰ χαρακώματα καὶ τὰ καταφύγια τῶν ἐχθρῶν,
ποὺ τὸ εἶδος τους θὰ ξάφνιαζε ἀνθρώπους ποὺ δὲν εἶχαν ποτὲ δὴ παρὰ τὰ συ-
νειθισμένα τῶν Χριστιανῶν. Καὶ ἀπάνω στὴν καλὴ γνώση τῶν πραγμάτων αὐ-
τῶν καὶ πολλῶν ἄλλων ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ μάθουν ἀπὸ πολλοὺς ἀξιωματι-
κοὺς ποὺ εἶχαν δὴ ὅλη τὴν πολιορκία καὶ ἤξεραν καλά τὸ ἔδαφος τριγύρω ἀπὸ
τὸ ὄχυρὸ προτοῦ αὐτὴ ἀρχίσει, θὰ ἔπρεπε νὰ στηρίξουν τὰ σχέδιά τους καὶ νὰ
δώσουν τὶς διαταγές τους. Μερικοὶ μπορούν νὰ προβάλουν πὼς ἀφοῦ συσκέφθη-
καν μὲ τὸν Γενικὸ Καπετάνιο ἦταν σὰ νὰ εἶχαν κάμει τὸ ἴδιο μὲ ὅλους τοὺς
ἄλλους, γιὰτὶ ἀφοῦ ἐκεῖνος ἦταν ὁ κυριώτερος ἀπ' ὅλους ἦταν ὅπως τὸ κέντρο
τοῦ κύκλου ἀπὸ ὅπου περνοῦν ὅλες οἱ γραμμές· μὲ μιὰ λέξη θᾶπρεπε νὰ ξέρη
τόσα, ὅσα ὅλοι. Μὰ αὐτὸ τὸ ἐπιχείρημα θὰ πέση ὅταν λάβη κανεὶς ὑπ' ὄψει
τοῦ τὴν ὀργάνωση τοῦ Ἑνετικοῦ στρατοῦ, ποὺ ὅσο ἀφορᾷ τὶς συνειθισμένες δια-
ταγές ἐξαρτᾶται ἀπόλυτα ἀπὸ τὸν ἀρχιστράτηγο τῆς Δημοκρατίας ποὺ εἶναι
πάντοτε ξένος, ἂν καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ἀναλάβη κάποιο σπουδαῖο σχέδιο παρὰ

rable que par l'authoritté et approbation du Capitaine General
 ou du noble Commandant en son absence, c'est a dire aux pla-
 ces qu'ils ne fient jamais aux seuls estrangers, comme il est dit
 dessus, mais en campagne le General de leurs armes ne recon-
 noit personne de sorte que les Capitaines Generaux sont d'ordi-
 naire fort ignorans aux affaires | des armées de terre, et s'en ^{153v}
 remettent tous aux Generaux estrangers, il est donc constant que
 Monsieur de Noüailles ne scauroit estre excuse de s'estre lais-
 sé preoccuper d'une jalousie quy luy persuadoit qu'il ne falloit
 point s'arrester a l'advis de Mr de St André, et des autres,
 estant chose impossible que le plus grand capitaine quy ait ja-
 mais esté puisse agir sans intelligense non plus qu'un pilote
 peut naviger en pleine mer sans boussole, mais il semble qu'il
 est fatal aux Chretiens de ne point | se prevaloir de l'exemple ¹⁵⁴
 de leurs predecesseurs, dont ces barbares ont emportes innume-
 rables victoires par les divisions que l'emulation et l'ambition
 a tousiours engendres entre leurs chefs, et toutes ces troupes
 estant desbarquées et logées en des tentes qu'on avoit fait dres-
 ser aux endroits les plus seins et exempts d'enterrement, apres
 trois jours de raffraichissement ordre donné et disposition faite
 de tout ce que les generaux jugoient a propos, ils se rengent le
 soir fort tard (le treiziesme du mois de juin) dans le fossé au |

μέ τὸ κῦρος καὶ τῆ συγκατάθεση τοῦ Γενικοῦ Καπετάνιου ἢ τοῦ εὐγενῆ πού τὸν
 ἀναπληρώνει. Αὐτὸ βέβαια ἰσχύει στὰ ὄχυρὰ πού δὲν ἐμπιστεύονται σὲ ξένους
 μόνο, ὅπως εἰπώθηκε παραπάνω· μὰ σὲ ἐκστρατεία, ὁ Ἄρχιστράτηγός τους δὲν
 ἀναγνωρίζει κανένα, ἔτσι πού κατάντησε οἱ Γενικοὶ Καπετάνιοι νᾶναι τὸ πιὸ
 πολὺ ἀμαθεῖς στὶς στρατιωτικὲς ὑποθέσεις; ξηρᾶς, πού τίς ἀναθέτουν ὅλες σὲ
 ξένους στρατηγούς. Εἶναι λοιπὸν σίγουρο πὼς ὁ Κορς ντὲ Νοάιγ δὲν θὰ μπο-
 ροῦσε νὰ συγχωρεθῆ πού ἄφησε τὸν ἑαυτό του νὰ κυριευθῆ ἀπὸ μιὰ ζήλεια πού
 τὸν ἔπεισε πὼς δὲν ἔπρεπε νὰ ἐξαρτηθῆ καθόλου ἀπὸ τὴ γνώμη τοῦ Κορς ντὲ
 Σαιντ-Ἀντρέ καὶ ἄλλων. Γιατὶ θᾶταν πρᾶγμα ἀδύνατο, καὶ γιὰ τὸν μεγαλύ-
 τερο στρατηγὸ πού θὰ μπορούσε νὰ βρεθῆ ποτὲ, νὰ ἐνεργήσῃ χωρὶς προηγού-
 μενη συνεννόηση, ὅπως δὲν θὰ μπορούσε ἓνας πιλότος νὰ ταξιδεύῃ σὲ ἀνοιχτὴ
 θάλασσα χωρὶς πυξίδα. Μὰ φαίνεται πὼς εἶναι μοιραῖο γιὰ τοὺς Χριστιανοὺς
 νὰ μὴν τοὺς γίνεται μάθημα τὸ παράδειγμα τῶν προκατόχων τους, πού οἱ βάρ-
 βαροι αὐτοὶ τοὺς κέρδισαν ἀναρίθμητες νίκες ἐξ αἰτίας τῶν διαιρέσεων πού ἢ
 ἀντιζηλία καὶ ἢ φιλοδοξία ἐγέννησαν πάντα ἀνάμεσα στοὺς ἀρχηγούς τους.

Ἄφοῦ λοιπὸν ὅλα αὐτὰ τὰ στρατεύματα ἀποβιβάστηκαν καὶ ἐγκαταστάθη-
 καν σὲ σκηνές πού εἶχαν τοποθετήσῃ στὰ πιὸ ὑγιεινὰ καὶ χωρὶς τάφους μέρη,
 ὕστερα ἀπὸ τρεῖς μέρες ἀνάπαυση, σὰ δόθηκε ἡ διαταγὴ καὶ προετοιμάστηκαν
 ὅλα αὐτὰ πού οἱ στρατηγοὶ ἔκριναν ἀναγκαῖα, παρατάσσονται πολὺ ἄργα τὸ
 βράδυ (στὶς 13 τοῦ Ἰουνίου) μέσα στὴν τάφρο, πάνω ἀπὸ ἓνα ὄχύρωμα «στέμ-

dessus d' un ouvrage a couronne appelle Grand Fort, quy est a 154v
 une pettite portée de mousquet du bastion de Sabionere, et quy
 le deffendoyent sy bien que l' ennemy n' osoit s' y attacher de
 ce costes la) ou un pere leur donna une absolution generale de
 la part du Saint Pere, quy n' augmenta en rien le courage des
 soldats et fut desaprouvé de plusieurs, car il ne faut jamais faire
 apprehender rien de funeste en tels rencontres aux esprits com-
 muns que peu de chose esbranle, et | rend irresolus, le Capitaine 155
 General vouloit faire un destachement de tous les regimens al-
 lemands pour sortir avec eux, et leur donner des officiers quy
 cognoissoyent bien le terrain dehors, et tout ce qu' ils pourroyent
 rencontrer d' obstacle, mais le Duc de Noüaille n' en voulust
 point, l' on tient que la raison estoit que les francois ne vou-
 loyent point souffrir que les autres partageassent a la gloire de
 cette action, mais apres la retraite le Duc pretendoit qu' il sca-
 voit bien (quoy que le Capitaine General s' y offrit) qu' il ne
 pourroit faire aucun | destachement considerable et laisser la 155v
 ville en mesme temps assurée, mais on scavoit bien qu' il y en
 avoit fait de sept a huit cens hommes, et qu' un peu de gens
 accoustumes aux ennemis de longue main, et dont une bonne par-
 tie estoit des officiers, (les regimens de Candie estant fort foibles
 en comuns soldats) lesquels ils scavoient tous les avantages du

μα», γνωστό μὲ τὸ ὄνομα Μεγάλο Φρούριο. Αὐτὸ βρίσκεται σὲ μικρὴ ἀπόσταση
 βολῆς μουσκέτου ἀπὸ τὸν προμαχῶνα τῆς Σαμπιονέρας πὸ τὸ προστάτευε τόσο
 καλά, ἔτσι πὸ ὁ ἐχθρὸς δὲν τολμοῦσε νὰ ἀγκιστρωθῆ ἀπ' αὐτὴν ἐκεῖ τὴν πλευ-
 ρά. Ἐκεῖ ἓνας παπᾶς τοὺς ἔδωσε γενικὴ ἄφεση ἁμαρτιῶν ἀπὸ μέρους τοῦ Ἀ-
 γίου Πατέρα, πράγμα πὸ δὲν μεγάλωσε καθόλου τὸ θάρρος τῶν στρατιωτῶν
 καὶ ἀποδοκιμάστηκε ἀπὸ πολλοὺς. Γιατὶ δὲν πρέπει κανεὶς ποτὲ σὲ τέτοιες συγ-
 κρούσεις νὰ βάζη τὸν φόβο γιὰ κάτι πένθιμο στὰ κοινὰ πνεύματα πὸ τὸ πα-
 ραμικρότερο τὰ κλονίζει καὶ τὰ κάνει ἀναποφάσιστα. Ὁ Γενικὸς Καπετάνιος
 ἤθελε νὰ ὀργανώσῃ ἓνα ἀπόσπασμα ἀπ' ὅλα τὰ γερμανικὰ συντάγματα γιὰ νὰ
 κάμῃ ἔξοδο μαζύ τους καὶ νὰ τοὺς δώσῃ ἀξιωματικούς πὸ ἐγνώριζαν καλά
 τὸ ἔδαφος ἔξω καὶ ὅλα τὰ ἐμπόδια πὸ θὰ μπορούσαν νὰ συναντήσουν, ἀλλὰ
 ὁ Δούκας τοῦ Νοάϊγ δὲν τὸ ἤθελε μὲ κανένα τρόπο. Λένε πὸς ὁ λόγος ἦταν
 ὅτι οἱ Γάλλοι δὲν ἤθελαν καθόλου ν' ἀνεχθοῦν νὰ μοιραστοῦν οἱ ἄλλοι τὴ δό-
 ξα τῆς ἐπιχειρήσεως αὐτῆς. Μὰ ὕστερα ἀπὸ τὴν ὀπισθοχώρηση ὁ Δούκας ἰσχυ-
 ριζόταν πὸς ἤξερε καλά ὅτι ἂν καὶ ὁ Γενικὸς Καπετάνιος εἶχε προσφερθῆ,
 ὁμως δὲν θὰ μπορούσε νὰ σχηματίσῃ κανένα σημαντικὸ ἀπόσπασμα καὶ νὰ
 μείνῃ σύγχρονα ἢ πόλῃ προστατευμένη. Ὁμως ἤξερε κανεὶς καλά πὸς θὰ μπο-
 ροῦσε νὰ τὸ κάμῃ μὲ 700—800 ἀνθρώπους καὶ μὲ λίγους ἄνδρες συνειθισμέ-
 νοις στοὺς ἐχθροὺς ἀπὸ πολὺ καιρὸ πὸ ἓνα μεγάλο μέρος τους θὰ ἦταν ἀξιο-
 ματικοὶ (γιατὶ τὰ συντάγματα τοῦ Χάνδακα ἦταν πολὺ ἀδύνατα σὲ ἀπλοῦς στρα-

terrain, et de quel coste les ennemis les pourroyent venir attaquer, et par ou eux mesmes les pourroient le mieux pousser leur pointe de sorte qu' aucun accident pour ainsy dire ne les pourroit surprendre, parce | qu' ils s' attendroyent a tous je dis qu' ¹⁵⁶ une poignée de telles gens sortans les premiers pourroyent servir beaucoup pour rassurer le courage des gens, lesquels (bien que vaillans d' eux mesmes) ignoroient ces choses fort necessaires pour bien reussir a des entreprises semblables, mais je confesse qu' il seroit mal aisé de persuader aux françois (piques d' honneur) de ceder le premier fil du combat a d' autres, estant tousiours estimé le plus honorable, neantmoins je croy qu' estant proposé par leur generaux et austres officiers, et remonstrée que ce n' estoit pas la | vaillance, mais le continuel exercise, quy ^{156v} donnoit cet avantage aux vieux soldats de la place sur eux, et enfin que c' estoit pour leur servir de guides, et monstret le chemin seulement qu' il s' en trouveroit tousiours des esprits raisonnables quy s' accomoderoyent a la volonté de leurs chefs, outre qu' on est d' ordinairement bien aise venant dans un pays estrange, contre un ennemy quy leur est incognu de voir ceux quy sont pratiques de tous les deux luy monstret des bons exemples, le nombre de ses troupes françoises destinées pour | la sortie faisoit a ¹⁵⁷ peu pres huit mille hommes, six mille de Monsieur de Nouaille

τιῶτες) αὐτοὶ θὰ ἤξεραν ὅλα τὰ πλεονεκτήματα ποὺ παρουσίαζε τὸ ἔδαφος, καὶ ἀπὸ ποιοῦ μέρος θὰ μπορούσαν οἱ ἐχθροὶ νὰ τοὺς ἐπιτεθοῦν καὶ ἀπὸ ποὺ οἱ ἴδιοι θὰ μπορούσαν καλύτερα νὰ προωθήσουν τὴν αἰχμὴ τῆς ἐξόδου, ἔτσι ποὺ νὰ μὴν μορῆ νὰ τοὺς καταπλήξῃ, ἅς τὸ ποῦμε ἔτσι, κανένα ἀτύχημα, γιατί θὰ ἦταν σὲ ὅλα προετοιμασμένοι. Λέω πὼς καὶ μιὰ φούχτα τέτοιων ἀνδρῶν ποὺ θὰ ἔβγαιναν πρῶτοι θὰ μπορούσαν νὰ χρησιμέψουν πολὺ γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τὸ θάρρος τῶν στρατιωτῶν, ποὺ (ἂν καὶ γενναῖοι οἱ ἴδιοι) ἀγνοοῦσαν αὐτὰ τὰ πράγματα τὰ πολὺ ἀναγκαῖα γιὰ νὰ ἐπιτύχουν σὲ παρόμοιες ἐπιχειρήσεις. Μὰ ὁμολογῶ πὼς θᾶταν δύσκολο νὰ πείσῃ κανεὶς τοὺς Γάλλους—ποὺ τὸ φιλότιμο τοὺς κεντοῦσε—νὰ παραχωρήσουν σὲ ἄλλους τὴν πρώτη σειρὰ τῆς μάχης, ποὺ θεωρεῖται πάντα ἢ πιὸ τιμητικὴ. Ὅμως νομίζω πὼς ἂν τὸ ἐπρότειναν οἱ στρατηγοὶ τοὺς καὶ ἄλλοι ἀξιωματικοὶ καὶ ἂν τοὺς ἔδειχναν πὼς δὲν ἦταν ἡ γενναιότητα μὰ ἡ ἐξακολουθητικὴ ἀσκήσις ποὺ ἔδινε τὴν ὑπεροχὴ αὐτὴ ἀπέναντί τοὺς στοὺς παλιοὺς στρατιῶτες τοῦ Χάνδακα, καὶ τέλος πὼς αὐτὸ γινόταν γιὰ νὰ τοὺς χρησιμέψουν γιὰ ὁδηγοὶ καὶ νὰ τοὺς δείξουν μόνο τὸν δρόμο, θὰ βρίσκονταν πάντα λογικὰ πνεύματα ποὺ θὰ συμμορφώνονταν μὲ τὴν θέληση τῶν ἀρχηγῶν τοὺς ἅς ἀφήσουμε πὼς συνήθως αἰσθάνεται κανεὶς ἀνακούφιση σὰν ἔρχεται σὲ μιὰ χώρα ξένη, ἐναντίον ἐχθροῦ ποὺ τοῦ εἶναι ἄγνωστος, νὰ βλέπῃ ἐκείνους ποὺ ἔχουν πείρα καὶ στὰ δυὸ νὰ τοὺς δίνουν τὸ καλὸ παράδειγμα. Ὁ ἀριθμὸς τῶν Γαλλικῶν αὐτῶν στρατευμάτων ποὺ προωρίζονταν γιὰ τὴν ἐξοδο ἔφτανε περίπου τοὺς 8.000 ἄνδρες, (6.000 τοῦ Κου ντε Νοάιγ καὶ οἱ ὑπό-

et le reste de Beaufort or l'ordre estant donné ils commencent un peu devant jour a desfiler, les passages estoient sy estroits qu' ils ne pouvoient marcher que fort peu de front, et les borde des fossés sy inegalles qu' il falloit estre bien avant dans la campagne devant qu' on eut pu former aucun ordre de bataille, sy leurs generaux les vouloyent faire combattre par des pettites troupes ou plotons a cause du desavantage du terrain pour un ordre plus fort, ou qu' ils voulussent nonobstant la difficulte de | l' assiette en faire combattre une bonne partie toute a la fois, 157v
 je ne scay pas mais il est certain que les premiers quy estoient de la Cavallerie, ne rencontrant aucune resistance considerable, se sont d' abord eslargis dans la campagne poussans quelque peu de gens disperssés qu' ils y rencontrerent, jusqu a une petite batterie de deux ou trois pieces de canon quy battoient a ces endroits les dehors, Lesquels furent suivis de quelques plottons d' infanterie selon que la difficulté du deffiler leur permettoit de sortir, mais un malheureux accident aussy peu preveu | qu' 158
 attendu, les fit soudain retrousser chemin, presque sans avoir veu les ennemis, lesquels ne faisoient encor que prandre l' allarme, c' est que les premiers s' estant saisis d' un terrain fort comme d' une vielle redoute abandonnée des Turcs, prirent poste, ou par mesgarde leur munition prit feu que les troupes suivantes, parmy l' obscurité (quy les empechoit de discerner de

λοιποὶ τοῦ Μπωφόρ). Ἀφοῦ λοιπὸν δόθηκε ἡ διαταγὴ ἄρχισαν νὰ περνοῦν τὶς διαβάσεις πὸν ἦταν τόσο στενὲς ὥστε δὲν μπορούσαν νὰ βαδίζουν παρὰ πολὺ λίγοὶ κατὰ μέτωπο, καὶ οἱ ἄκρες τῶν τάφρων ἦταν τόσο ἀνώμαλες πὸν ἔπρεπε νὰ προχωρήσουν ἀρκετὰ ἔξω πρὶν μπορούσαν νὰ σχηματίσουν ὁποιαδήποτε διαταξὴ μάχης. Ἄν οἱ στρατηγοὶ τοὺς ἤθελαν νὰ τοὺς βάλουν νὰ πολεμήσουν σὲ μικρὲς ὀμάδες ἢ ἀποσπάσματα ἔξ ἀιτίας τῆς ἀκαταλληλότητος τοῦ ἐδάφους γιὰ ἓναν σχηματισμὸ πὸν δυνατὸ, ἢ ἂν ἤθελαν, παραβλέποντας τὴν δυσκολία τῆς τοποθεσίας, νὰ κάμουν νὰ πολεμήσουν ἓνα μεγάλο μέρος συγχρόνως, αὐτὸ δὲν τὸ ξέρω. Μὰ εἶναι βέβαιον πὸν οἱ πρῶτοι, πὸν ἦταν τοῦ ἱππικοῦ, μὴ συναντῶντας καμμιά σπουδαία ἀντίσταση, ἀπομακρύνθησαν ἀμέσως στ' ἀνοιχτά, σπρώχνοντας μερικοὺς στρατιῶτες πὸν συναντοῦσαν σκορπισμένους ἐκεῖ, ὡς μιὰ μικρὴ πυροβολαρχία ἀπὸ δυὸ ἢ τρία κανόνια πὸν χτυποῦσαν τὰ ἐξωτερικὰ σ' αὐτὰ τὰ μέρη. Αὐτοὺς ἀκολούθησαν μερικὰ ἀποσπάσματα πεζικοῦ, ὅσα ἢ δυσκολία τῆς διαβάσεως τοὺς ἐπέτρεψε νὰ βγοῦν. Μὰ ἓνα ἄτυχο γεγονός, πὸν τόσο λίγο τὸ προέβλεπαν ὅσο καὶ τὸ περίμεναν, τοὺς ἔκαμε ξαφνικὰ νὰ ξαναγυρῶν πίσω, χωρὶς νὰ ἔχουν σχεδὸν δῆ τοὺς ἐχθροὺς πὸν βρίσκονταν ἀκίμα σὲ συναγερμὸ. Δηλαδή, ἀφοῦ οἱ πρῶτοι κατέλαβαν μιὰ ἰσχυρὴ περιοχὴ, ἓνα παλιὸ καταφύγιον πὸν οἱ Τοῦρκοι εἶχαν ἐγκαταλείψει, πῆραν θέσεις· ἐκεῖ ἀπὸ ἀπροσεξία τὰ πολεμοφόδια τοὺς πῆραν φωτιά, πὸν οἱ στρατιῶτες πὸν ἀκολουθοῦσαν, μέσα στὸ σκοτάδι (πὸν τοὺς ἐμπόδιζε νὰ διακρίνουν ἀπὸ μακριὰ) πῆραν γιὰ ἀνατίναξη

loin) prirent pour une mine, ce quy les effraya sy esperduement qu' elles s' arrestent d' abord tout court et puis sans marchander ou attendre les ordres de leurs officiers se retirent | en grand ^{158v} desordre sur leurs compagnons quy les devoient soustenir une partie desquels estant des sentiments plus genereux vouloyent qu' ils s' advancassent dereschef leur reprochans hautement la perte de l' honneur des françois, et de la reputtation des armes du Roy, au Levant, mais ils furent sy saisis d' une peur pannique, que toute cette generositté et remonstrance de leur camarades ne servirent de rien, quelques uns desquels s' oppinastroyent jusqu' a ce point que de donner feu sur eux pour leur faire sentir des mains de leurs amis | ce qu' ils craignoient tant des ¹⁵⁹ ennemis, d' autres a leur exemple a quy la confusion generale avec un meslange de peur (quy est ordinaire en de telles rencontres) ostoit la connoissance de ce qu' ils faisoyent, tiroyoyent aveuglement croyans avoir les ennemis sur les bras, et tuerent quantitté de leurs propres gens, la cavallerie ne se voyant suivie tourne teste et se retire vers son corps, la retraite de laquelle fit juger aux Turcs (quy s' assembloyent desja fort) ce quy en estoit, de sorte qu' ils la suivirent sur les talons, il est certain qu' a leur premier abord, le grand | desordre des nostres a ^{159v} inspiré le courage au nombre de soixante ou environ qu' ils

ὑπονόμου. Αὐτὸ τοὺς ἔκαμε νὰ τὰ χάσουν τόσο τρομερὰ, πὸν σταμάτησαν ἀμέσως ξαφνικά καὶ ὕστερα, χωρὶς νὰ ἀμφιταλαντευθοῦν ἢ νὰ περιμένουν τὶς διαταγὲς τῶν ἀξιωματικῶν τους, ὀπισθοχώρησαν μὲ μεγάλη ἀταξία, πέφτοντας ἀπάνω στοὺς συντρόφους τοῦ πὸν προωρίζονταν νὰ τοὺς ὑποστηρίξουν. Ἐνα μέρος ἀπ' αὐτοὺς, πὸν εἶχαν αἰσθήματα πὸν γενναῖα, ἤθελαν νὰ προχωρήσουν ξανά, ὀνειδίζοντάς τους δυνατὰ γιὰ τὸ χάσιμο τῆς τιμῆς τῶν Γάλλων καὶ τῆς φήμης τῶν ὀπλων τοῦ Βασιλέα στὴν Ἀνατολή, μὰ αὐτοὶ εἶχαν τόσο κυριευθῆ ἀπὸ τὸν πανικό, πὸν ὄλη τούτη ἡ γενναϊότητα καὶ ἡ νοῦθεσία τῶν συντρόφων τους δὲν χρησίμεψε σὲ τίποτα. Μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς ἐπέμεναν ὡς τὸ σημεῖο νὰ τοὺς πυροβολοῦν γιὰ νὰ τοὺς κάμουν νὰ νοιώσουν ἀπὸ τὰ χέρια τῶν φίλων τους αὐτὸ πὸν τόσο ἐφοβόνταν ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς. Ἄλλοι, ἀκολουθώντας τὸ παράδειγμά τους, πὸν ἡ γενικὴ σύγχυση μ' ἕναν ἀνάμικτο φόβο (πὸν εἶναι συνειθισμένος σὲ τέτοιες συγκρούσεις) ἀφαιροῦσε τὴν αἰσθησι τοῦ τι ἔκαναν, πυροβολοῦσαν στὰ τυφλά, πιστεύοντας πὸς εἶχαν μπροστά τους τοὺς ἐχθροὺς καὶ σκότωσαν πολλοὺς ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς δικούς τους. Τὸ ἱππικό, μὴ βλέποντας νὰ τὸ ἀκολουθοῦν, γυρίζει καὶ ἀποσύρεται πρὸς τὸ σῶμα του, καὶ ἡ ἀποχώρησή του ἔκαμε τοὺς Τούρκους—πὸν συγκεντρώνονταν πιά στὰ γερὰ—νὰ καταλάβουν τι συνέβαινε, ἔτσι πὸν τὸ ἀκολούθησαν κατὰ πόδι. Εἶναι βέβαιο πὸς στὸ πρῶτο τους πλησίασμα, ἡ μεγάλη ἀταξία τῶν δικῶν μας ἔδωσε τὸ κουράγιο σὲ κάμποσους ὡς ἐξῆντα ἢ γύρω ἐκεῖ, πὸν εἶχαν κι ὄλας μαζευτῆ, νὰ τοὺς

estoyent desja ensemble, de les joindre et en tuerent et firent de prisonniers beaucoup, Monsieur le Duc de Beaufort voyant l'estonnement des premiers arrivé de la maniere susditte leur vouloit remettre le coeur par son exemple, se mettant a la teste de ceux qu' il avoit autour de luy, donnant ordre a d' autres de le suivre, mais ce brave prince fut sy laschement abandonné des siens qu' a leur retour dans la ville personne d' eux ne pouvoit dire ce qu' il estoit devenu, Voicy en gros tout ce que j ay | pu ¹⁶⁰ recueillir de la maniere comme se passa cette sortie, (comme eux mesmes l' ont avoües) avec la quelle se ternit nostre esperance de la desliberation de la place, car depuis ce jour la nous avons remarqués le peu de cas que les ennemis faisoient de tous nos efforts, car deslors ils commencerent a redoubler leur attaque a la Sabionere sans rien relacher a St André, les francois ont laisses a ce coup selon le commun dire, le nombre de six a sept cens hommes, morts et prisonniers, avec la perte de Monsieur de Beaufort et autres personnes considerables, on ne scauroit croire comme | ces gens pleins de vigueur et de courage a leur ^{160v} arrivée, se sont consternes apres un succes sy contraire a leur attente, de sorte que la pluspart d' eux ne respiroit plus que l' heure de despart, ce quy fait voir combien un general doit s' efforcer d' imprimer au coeur des soldats une bonne oppinion

φθάσουν και σκότωσαν κι' έπιασαν πολλούς απ' αυτούς αιχμαλώτους. 'Ο Κορ Δούκας του Μπωφόρ βλέποντας τὸ σάστισμα τῶν πρώτων πὸν ἔφτασαν, ἔτσι πὸν εἶπαμε παραπάνω, θέλησε νὰ τοὺς ξαναδώσει θάρρος μὲ τὸ παράδειγμά του, μπαίνοντας ἐπὶ κεφαλῆς ὄλων ἐκείνων πὸν εἶχε ὀλόγυρά του καὶ δίδοντας τὴν διαταγὴ σὲ ἄλλους νὰ τὸν ἀκολουθήσουν. Μὰ αὐτὸς ὁ γενναῖος Πρίγκηπας ἐγκαταλείφθηκε τόσο δειλὰ ἀπὸ τοὺς δικούς του, πὸν στὸν γυρισμὸ τους στὴν πόλη, κανεὶς ἀπ' αὐτοὺς δὲν μποροῦσε νὰ πῆ τι εἶχε ἀπογίνει. Νὰ σὲ γενικὲς γραμμὲς ὅ,τι μπόρεσα νὰ συγκεντρώσω γιὰ τὸν τρόπο πὸν ἔγινε αὐτὴ ἡ ἔξοδος, (ὅπως οἱ ἴδιοι τὸ ὠμολόγησαν), μὲ τὴν ὁποῖαν ἔσβυσαν οἱ ἐλπίδες μας γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ ὄχυροῦ. Γιατὶ ἀπ' αὐτὴ τὴ μέρα παρατηρήσαμε πόση λίγη σημασία ἔδιναν οἱ ἐχθροὶ σ' ὅλες τις προσπάθειές μας, ἀφοῦ ἀπὸ τότε ἄρχισαν νὰ διπλασιάζουν τις ἐπιθέσεις τους στὴ Σαμπιονέρα, χωρὶς καθόλου νὰ τις χαλαρώνουν στὸν Ἅγιο Ἀνδρέα. Οἱ Γάλλοι ἔχασαν σ' αὐτὴ τὴν ἐπιχείρηση, ὅπως γενικὰ πιστεύεται, ἑξακόσιους ἢ ἑπτακόσιους ἀνθρώπους, σκοτωμένους καὶ αιχμαλώτους, μαζὺ μὲ τὸν χαμὸ τοῦ Κορ ντε Μπωφόρ καὶ ἄλλων σημαντικῶν προσωπικοτήτων. Δὲν θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ πιστέψει πὸς αὐτοὶ οἱ ἄνδρες πὸν ἦταν γεμάτοι δύναμη καὶ θάρρος στὸν ἐρχομὸ τους, κατατρόμαξαν ὕστερα ἀπὸ μιὰ ἔκβαση τόσο ἀντίθετη στὶς προσδοκίες τους, ἔτσι πὸν οἱ περισσότεροὶ ἀπ' αὐτοὺς δὲν ἔβλεπαν πιά παρὰ τὴν ὥρα νὰ φύγουν. Αὐτὸ δείχνει πόσο ἓνας στρατηγὸς πρέπει νὰ προσπαθῆ νὰ χαράξει στὴν καρδιά τῶν

de sa conduite et bonne fortune, en faisant bien reussir ses premiers faits d' armes qu' il ne devroyt jamais entreprendre qu' avec toute la prevoyance et advantage possible, sy la necessité ne l' y oblige, car le bon ou mauvais succes des | premieres ren- 161
contres a tant d' inpression sur l' esprit des comuns soldats, que fort souvent on en peut juger le cours que prendra le reste de toute la guerre, Le Duc de Noüaille eut quelque dispute avec le sergent general Kilmansek quy commandoit a la Sabionere luy voulant reprocher la cause de son peu de succes dont je veux racomter la maniere afin que l' on scache l' innoçeance de cet accusé donc il faut scavoir que le Capitaine General un peu devant l' heure de la sortie envoya querir le dit Kilmansek et luy communiqua un peu | de l' affaire, disant qu' il fit aussy 161v
quelque chose de son costé, il demande au Captaine General en quelle maniere il vouloit qu' il agist, lequel luy respond, que quand il vit que les françois eussent poussez les ennemis jusqu' a leur derniere batterie tirant vers la mer, il fist sortir en mes- me temps par son poste trois cens hommes pour attaquer leurs tranchées, Mr Kilmansek luy dict que s' il ne vouloit qu' il desgarnit toute la bresche de monde il ne pourroit faire sortir plus de cent ou cent et vingt au plus, le Capitaine General | luy 162
dict qu' il fist donc tout ce qu' il pourroit et luy sembleroit bon,

στρατιωτῶν μιὰ καλὴ ιδέα γιὰ τὴν ἰκανότητα καὶ τὴν καλὴ του τύχη, κάνοντας νὰ ἐπιτύχουν οἱ πρῶτες του στρατιωτικὲς πράξεις, πὺ δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπιχειρῆ παρὰ μὲ ὅλη τὴν προνοητικότητα καὶ τὰ δυνατὰ πλεονεκτήματα, ἂν ἡ ἀνάγκη δὲν τὸν βιάζη διαφορετικὰ. Γιατὶ ἡ καλὴ ἢ κακὴ ἔκβαση τῶν πρώτων συγκρούσεων κάνει τόση ἐντύπωση στὸ πνεῦμα τῶν ἀπλῶν στρατιωτῶν, πὺ πολὺ συχνὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ καταλάβη τὸν δρόμο πὺ θὰ πάρη ὅλος ὁ ὑπόλοιπος πόλεμος. Ὁ Δούκας τοῦ Νοαίγ εἶχε μιὰ λογομαχία μὲ τὸν ὑποστράτηγο Κιλμανσέκ πὺ διοικοῦσε στὴν Σαμπιονέρα, θέλοντας νὰ τὸν κακίση γιὰ τὴν αἰτία τῆς ἀποτυχίας του· θέλω νὰ διηγηθῶ πὺς ἔγινε ἡ λογομαχία γιὰ νὰ γίνη γνωστὴ ἡ ἀθωότητα τοῦ κατηγορούμενου. Μάθητε λοιπὸν ὅτι ὁ Γενικὸς Καπετάνιος λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν ὥρα τῆς ἐξόδου ἔστειλε καὶ φώναξε τὸν Κιλμανσέκ καὶ τοῦ ἀνακοίνωσε ἓνα μέρος ἀπὸ τὴν ἐπιχείρηση, λέγοντας νὰ κάμη κι' αὐτὸς κάτι ἀπὸ τὴν δικὴ του πλευρά. Αὐτὸς ρωτᾷ τὸν Γενικὸ Καπετάνιο μὲ ποιὸ τρόπο ἤθελε νὰ ἐνεργήσῃ καὶ κεῖνος τοῦ ἀπαντᾷ, ὅταν δὴ πὺς οἱ Γάλλοι ἔχουν σπρώξει τοὺς ἐχθροὺς ὡς τὴν τελευταία τους πυροβολαρχία πὺ χτυπᾷ πρὸς τὴ θάλασσα, νὰ βγάλῃ σύγχρονα ἀπὸ τὸ πόστο του τρακόσιους ἄνδρες γιὰ νὰ προσβάλουν τὰ χαρακώματά τους. Ὁ Κορ Κιλμανσέκ τοῦ εἶπε πὺς ἂν δὲν ἤθελε νὰ ἀπογυμνώσῃ ὅλο τὸ ρῆγμα ἀπὸ στρατό, δὲν θὰ μπορούσε νὰ βγάλῃ παρὰ ἑκατὸ ἢ ἑκατὸν εἴκοσι τὸ περισσότερο. Ὁ Γενικὸς Καπετάνιος τοῦ εἶπε νὰ κάμη λοιπὸν ὅ,τι μπορούσε καὶ ὅ,τι τοῦ φαινόταν καλό. Ἐκεῖνος γύρισε μὲ τὴ

il s' en retourna avec cet ordre a son poste, et commande le nombre de gens qu' il pouvoit espargner pour ce dessein quy ne faisoit a payne que cent et vingt hommes, lesquels il fit sortir devant le point du jour jusqu' a la teste des trenchées des ennemis, ou il les fist arrester en attendant qu' on recognut l' advantage des francois du costé de la campagne et vers la mer, quy estoit le signal donné pour les attaquer, mais nos affaires estant passées de la maniere que j' ay raconté cy dessus, les | 162v ennemis se monstroyent sy peu esbranles, que l' on ne pouvoit remarquer par leurs mouvemens qu' ils ayent eu la moindre alarme de ce coste la, d' ou l' on peut facilement recueillis que ce seroit une action temairere de s' engager aux travaux des ennemis, (quy nous y attandoient en bonne posture) sans les voir en mesme temps attaques du coste de la campagne, car c' est une chose asseurée n' ayans point d' autres ennemis sur les bras, qu' il ne leur fust guere eschapes de sy peu de monde quy les auroyent attaqués sy mal a propos, mais je confesse sy leur dessein eust reussit, comme ils se le | promettoient, qu' une sor- 163 tie de peu de monde a la bresche pourroyent beaucoup contribuer, a rendre les ennemis confus et incertains de quel costé se tourner et employer la pluspart de leurs forces, mais tout le monde scavoit que ce n' estoit qu' une esquivade de ce seigneur

διαταγή αὐτὴ στὸ πόστο του καὶ παραγγέλλει τόσους ἄνδρες, ὅσους μπορούσε νὰ ἐξοικονομήσῃ γι' αὐτὸ τὸ σχέδιο, πού μόλις ἔφταναν τοὺς ἑκατὸν εἰκοσι. Αὐτοὺς τοὺς ἔβγαλε πρὶν ἀπὸ τὰ ξημερώματα ὡς τὴν κορυφὴ τῶν ἐχθρικών χαρακωμάτων ὅπου τοὺς ἐσταμάτησε, περιμένοντας νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ὑπεροχὴ τῶν Γάλλων ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ἐξοχῆς καὶ πρὸς τὴ θάλασσα, πού θὰ ἦταν τὸ σύνθημα γιὰ νὰ ἐπιτεθῆ. Μὰ ἀφοῦ οἱ ἐπιχειρήσεις μας πῆγαν ὅπως διηγήθηκα παραπάνω, οἱ ἐχθροὶ δείχνονταν τόσο λίγο κλονισμένοι πού δὲ μπορούσε κανεὶς νὰ παρατηρήσῃ ἀπὸ τίς κινήσεις τους πὼς εἶχαν ἔστω καὶ τὴν παραμικρότερη ταραχὴ συναγερωῦ σ' αὐτὴν ἐκεῖ τὴν πλευρὰ. Ἀπ' αὐτὸ μπορεῖ κανεὶς εὐκόλα νὰ καταλάβῃ πὼς θὰ ἦταν πράξη παράτολμη νὰ εἰσδύσῃ στὰ ὀχυρωματικὰ ἔργα τῶν ἐχθρῶν (πού μᾶς περίμεναν ἐκεῖ σὲ καλὴ ἀμυντικὴ θέση) χωρὶς νὰ τοὺς βλέπῃ νὰ προσβάλλωνται σύγχρονα ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ἐξοχῆς. Γιατὶ εἶναι πρᾶγμα βέβαιο, πὼς ἀφοῦ δὲν εἶχαν μπλεχτῆ μὲ ἄλλους ἐχθρούς, δὲν θὰ μπορούσε καθόλου νὰ τοὺς ξεφύγῃ τόσος λίγος στρατὸς πού θὰ τοὺς εἶχε ἐπιτεθῆ σὲ τόσο ἀκατάλληλη περίσταση. Μὰ ὁμολογῶ πὼς ἂν τὸ σχέδιό τους εἶχε ἐπιτύχει ὅπως τὸ περίμεναν, μιὰ ἐξοδος λίγων στρατιωτῶν στὸ ρῆγμα θὰ μπορούσε νὰ συντελέσῃ πολὺ στὸ νὰ φέρῃ σύγχυση στοὺς ἐχθρούς καὶ ἀβεβαιότητα, ἀπὸ ποῖο μέρος νὰ στραφοῦν καὶ νὰ μεταχειριστοῦν τίς περισσότερες ἀπὸ τίς δυνάμεις τους. Ἀλλὰ ὅλος ὁ κόσμος ἤξερε πὼς αὐτὸ δὲν ἦταν παρὰ ἓνα πρόσχημα τοῦ εὐγενῆ αὐτοῦ ἄρχοντα γιὰ νὰ ρίξῃ σὲ ἄλλον αὐτὸ

pour rejeter sur autruy, ce dont sa trop prompte resolution estoit la seule cause, mais afin que la venue d' un sy puissant secours ne fut du tout inutile aux assieges, il entreprit d' achever le second retranchement dont on peut voir la figure par le plan de l' attaque, il estoit environ deux cens cinquante ou soixante pas dans la ville, par quoy l' on | peut aisement juger sa ^{163v} grande estendue, c' estoit aux despans de la Republique que Monsieur de Nouaille l' entreprit, et y faisoit travailler tous les jours environ mille hommes, les faisant relever par autant de gens fraix a midy, car il falloit faire dilligence, les ennemis ayant desja passes le retranchement premier en beaucoup d' endroits, derriere lequel nous n' avions rien que des pallissades, jusqu' a ce dernier, que l' on appelloit celuy des françois a cause qu' ils l' ont achevé, en ce temps ou l' ingenieur Castillan (quy eut affaire avec Monsieur Sparr, dont il receut un | affront) fut ¹⁶⁴ restably en sa charge a la Sabionere, par l' authoritté du Duc de Nouaille, lequel l' exercoit sy mal ou par ignorance, ou par trahison, qu' il se laissoit gagner tous les jours par les ennemis, l' avantage des travaux sousterrains, de sorte que laissant le bastion derriere, qu' ils scavoyent estre bien retranché, ils gaignerent en peu de jours jusqu' au pied de la courtine, par leurs mines et grande quantitté de bombes et grenades qu' ils tiroyent et jettoyent continuellement, par lesquelles ils favori-

πὸ μόνη του αἰτία ἦταν ἡ πολὺ βιαστικὴ ἀπόφασή του. Μὰ γιὰ νὰ μὴν εἶναι ἐντελῶς ἀνώφελος γιὰ τοὺς πολιορκημένους ὁ ἐρχομὸς μιᾶς τόσο ἰσχυρῆς βοήθειας, ἀνάλαβε νὰ τελειώσῃ τὴ δεύτερη γραμμὴ ὑποχωρήσεως, πὸν μπορεί κανεὶς νὰ δῆ τὴν εἰκόνα τῆς στὸ σχέδιο τῆς ἐπιθέσεως. Ἦταν περίπου διακόσια ἢ διακόσια ἐξῆντα πόδια μέσα στὴν πόλη, ἀπ' ὅπου ἡμπορεῖ κανεὶς νὰ καταλάβῃ τὴ μεγάλη τῆς ἔκτασι. Ὁ κ. ντὲ Νοάϊγ τὴν ἀνάλαβε μὲ ἔξοδα τῆς Δημοκρατίας καὶ ἔβαλε νὰ δουλεύουν ὅλες τὶς μέρες χίλιοι ἄνθρωποι, ἀντικαθιστῶντας τοὺς μὲ ἄλλους ξεκούραστους τὸ μεσημέρι, γιὰτὶ ἦταν ἀνάγκη νὰ βιαστῆ, ἀφοῦ οἱ ἐχθροὶ εἶχαν πιά περάσει τὴν πρώτη γραμμὴ σὲ πολλὰ σημεῖα καὶ πίσω τῆς δὲν εἶχαμε τίποτ' ἄλλο παρὰ φράκτες ὡς αὐτὴ τὴν τελευταία πὸν τὴν ὠνόμασαν τῶν Γάλλων γιὰτὶ τὴν τελείωσαν αὐτοί. Τὸν καιρὸν αὐτὸ ὁ μηχανικὸς Καστιλὰν (πὸν εἶχε τὸ ἐπεισόδιο μὲ τὸν Κο Σπάρρ πὸν τὸν πρόσβαλε) ἀποκαταστάθηκε στὸ λειτούργημα πὸν εἶχε στὴ Σαμπιονέρα ὕστερα ἀπὸ ἐντολὴ τοῦ Δούκα τοῦ Νοάϊγ. Αὐτὸ τὸ ἐξασκοῦσε τόσο κακὰ εἴτε ἀπὸ ἀμάθεια εἴτε ἀπὸ προδοσίαν, πὸν ἄφηνε νὰ κερδίζεται ὅλες τὶς μέρες ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς ἢ ὑπεροχὴ στὶς ὑπόγειες ἐργασίες. Ἔτσι πὸν αὐτοί, ἀφήνοντας πίσω τὸν προμαχῶνα, πὸν ἤξεραν πὸς ἦταν καλὰ χαρακωμένος, ἔφτασαν σὲ λίγες μέρες ὡς τὰ πόδια τοῦ προπετάσματος μὲ τὶς ὑπονόμους καὶ τὴ μεγάλη ποσότητα σὲ βόμβες καὶ χειροβομβίδες πὸν χτυποῦσαν καὶ ἔρριχναν συνεχῶς. Μὲ αὐτὲς εὐνοοῦσαν πολὺ

soyent | beaucoup les progres de leurs tranchées, et forcerent les 164v
nostres d' abandonner ou plustot de perdre peu a peu les loge-
mens qu' ils avoyent possedes, jusqu' alors devant la ditte cour-
tine, ce quy fit resoudre aux generaux de faire sortir trois a
quatre cens hommes par la fausse braye pour recouvrir ce ter-
rain, et faire des logemens derechef entre la courtine et les en-
nemis, il y alloit du salut de la ville de faire bien reüssir ceste
sortie, et les tenir esloignes de la courtine parce qu' on n' y
avoit | encore autant qu' une pallissade deriere elle, car l' on ne 165
doutoit pas qu' ils ne voulussent prendre ce chemin la, (s'estant
amuses sy longtems a la breche du bastion) ny qu' ils pussent
gagner en sy peu de temps tant de terrain, mais je croy d' en
avoir dit le sujet cy devant, c' est que l' ayant trouvés fort des-
pourveüe tant de gens de guerre, que de mineurs et autres gens
de travail (a cause qu' on les avoit tous retires a St. André ny
croyant avoir plus de besoin) et s' y estant eschauffes a l' impro-
viste et quand on y pensoit le moins, c' est a dire apres | l' ar- 165v
rivée de sy puissans secours ils se sont emparés de l' avantage
des mines quy estoient tousiours le soustien de ce poste la,
auparavant que celluy quy y commandoit, lequel en represen-
toit le danger aux principaux generaux, les aye pu obliger de s'
y fortifier et remettre en bonne posture, cette sortie fut faite

τις προόδους τῶν χαρακωμάτων τους, καὶ ἀνάγκασαν τοὺς δικούς μας νὰ ἐγ-
καταλείψουν ἢ μᾶλλον νὰ χάσουν λίγο - λίγο τὰ καταλύματα ποὺ κατεῖχαν ὡς
τότε μπροστὰ στὸ παραπάνω προπέτασμα. Αὐτὸ ἔκανε τοὺς στρατηγούς νὰ ἀπο-
φασίσουν νὰ βγάλουν τρακόσιους ἢ τετρακόσιους ἄνδρες ἀπὸ τὸ προτειχιο
(falsa braga) γιὰ νὰ ξανακαταλάβουν αὐτὸ τὸ ἔδαφος καὶ νὰ ἐγκατασταθοῦν
πάλι ἀνάμεσα στὸ προπέτασμα καὶ τοὺς ἐχθρούς. Ἡ σωτηρία τῆς πόλεως ἐξαρ-
τιόταν ἀπὸ τὸ νὰ ἐπιτύχη αὐτὴ ἡ ἐξοδος καὶ νὰ κρατήσουν τοὺς ἐχθρούς μακριὰ
ἀπὸ τὸ προπέτασμα, ἀφοῦ δὲν εἶχαν ἀκόμα παρὰ μόνο ἓνα φράκτη πίσω του.
Γιατὶ δὲν ἀμφέβαλε κανεὶς ὅτι εἶχαν σκοπὸ νὰ πάρουν αὐτὸ τὸν δρόμο (ἀφοῦ
πέρασαν τόσο καιρὸ στὸ ρῆγμα τοῦ προμαχώνα) οὔτε πὼς θὰ μπορούσαν νὰ
κερδίσουν σὲ τόσο λίγο διάστημα τόσο ἔδαφος. Μὰ νομίζω πὼς εἶπα παραπά-
νω τί συνέβαινε: οἱ ἐχθροὶ ἀφοῦ τὸ βρῆκαν ἀπογυμνωμένο τόσο ἀπὸ πολεμι-
στὲς ὅσο καὶ ἀπὸ ὑπονομευτὲς καὶ ἄλλους ἐργάτες (ἐξ αἰτίας ποὺ τοὺς εἶχαν
ὅλους ἀποσύρει στὸν Ἅγιο Ἀνδρέα πιστεύοντας πὼς δὲν τοὺς εἶχαν πιά ἀνάγ-
κη) κι' ἀφοῦ ξαφνικὰ καταπιάστηκαν ζεστὰ μὲ τὴν ἐπιχείρηση τῆ στιγμῆ ποὺ
κανένας δὲν τὸ περίμενε, δηλαδὴ ὕστερα ἀπὸ τὸν ἐρχομὸ μιᾶς τόσο δυνατῆς
ἐπικουρίας, ἐπωφελήθηκαν ἀπὸ τὴν ὑπεροχὴ ποὺ εἶχαν πιά στὶς ὑπονόμους, ποὺ
ἦταν πάντοτε πρὶν τὸ στήριγμα τοῦ πόστου αὐτοῦ, ὅταν αὐτὸς ποὺ διοικοῦσε,
παρουσιάζοντας τὸν κίνδυνο στοὺς κύριους στρατηγούς, ὑποχρέωνε τοὺς ἀνθρώ-
πους του νὰ ἐνισχύουν τὰ ὀχυρωματικὰ τους ἔργα καὶ νὰ ξαναμπαίνουν σὲ κα-
λὴ ἀμυντικὴ θέση. Αὐτὴ ἡ ἐξοδος ἔγινε ἀπὸ τοὺς Γάλλους καὶ τοὺς Γερμανοὺς

par des françois et Allemands ensemble, mais la pluspart de ceux la, lesquels firent sy bien qu' ils chasserent les ennemis du pied de la courtine (ou ils commançoient desja a miner) et les escarmouchoyent tant que d' autres commandes avec des outils eussent faict des logemens sur le terrain | regaigné, il en resta 166 fort peu des morts ou blesses a ceste sortie, Monsieur Colbert quy la commandoit y fut blessé d' un coap de pierre qu' une bombe de cinq cens, tombant sur la voute de la porte sous laquelle il passoit et quy n' en estoit tout a faict a l'esprouve, fit tomber sur sa teste quy le renversa par terre, et le rendit incapable de plus servir tout le temps qu' il demeura en Candie, cette sortie remit un peu les affaires a la Sabionere de sorte qu' il cousta une quinzaine de jours aux ennemis de regaigner ce qu' ils y avoyent perdu | cependant l' on n' attend qu' un calme pour pouvoir ap- 166v procher tous les gros vaisseaux tant de la flotte françoise que de la venitienne avec toutes les galliazes, et galeres des uns et des autres, comme aussy du Pape et de Malte, au poste de St André pour battre leurs batteries, et autres travaux, pour cet effect l' on faict charger sept ou huict grands fourneaux des plus avancés sous les ennemis pour les faire jouër au mesme temps des deux descharges de la flotte et environ deux mille hommes tant des troupes françoises que des autres | de la place, lesquels 167

μαζύ, μὲ τὸ περισσότερο ἀπὸ τοὺς τελευταίους, πὺν τὰ κατάφεραν τόσο καλά, ὥστε ἔδιωξαν τοὺς ἐχθροὺς ἀπὸ τὰ πόδια τοῦ προπετάσματος (ὅπου ἀρχίζαν κιόλας νὰ ὑπονομεύουν) καὶ ἔκαναν μαζύ τους ἀψιμαχίες, ἐνῶ ἄλλα συνεργεῖα ἔφτιαναν μὲ ἐργαλεῖα ἐγκαταστάσεις στὸ ξανακερδισμένο ἔδαφος. Ἐμειναν πολλοὶ λίγοι νεκροὶ καὶ τραυματίες σ' αὐτὴ τὴν ἔξοδο. Ὁ Κορς Κολμπέρ πὺν τὴν διοικοῦσε, τραυματίστηκε ἀπὸ χτύπημα πέτρας πὺν ἔρριξε στὸ κεφάλι του μιὰ ὀβίδα τῶν πεντακοσίων, πέφτοντας στὸ θόλο τῆς πόρτας πὺν κάτω της περνοῦσε καὶ πὺν δὲν ἦταν καλὰ ἐνισχυμένη, καὶ τὸν ἀναποδογύρισε στὴ γῆ, κάνοντάς τον ἀνίκανο νὰ ὑπηρετήσῃ πιά ὅσον καιρὸ ἔμεινε στὸν Χάνδακα. Αὐτὴ ἡ ἔξοδος ἔφτιαξε λίγο τὰ πράγματα στὴν Σαμπιονέρα, ἔτσι πὺν οἱ ἐχθροὶ χρειάστηκαν δεκαπέντε μέρες γιὰ νὰ ξανακερδίσουν ὅ,τι ἔχασαν. Στὸ μεταξὺ οἱ δικοὶ μας περίμεναν κάποια γαλήνη γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ πλησιάσουν ὅλα τὰ μεγάλα καράβια τοῦ Γαλλικοῦ καὶ Ἑνετικοῦ στόλου, μὲ ὅλες τὶς γαλλιότητες καὶ γαλέρες τοῦ ἐνὸς καὶ τοῦ ἄλλου, ὅπως ἀκόμα τοῦ Πάπα καὶ τῆς Μάλτας, στὸ πόστο τοῦ Ἁγ. Ἀνδρέα γιὰ νὰ χτυπήσουν τὶς ἐχθρικές πυροβολαρχίες καὶ τὰ ἄλλα ὀχυρωματικὰ ἔργα τους. Γι' αὐτὸ τὸν σκοπὸ ἐγέμισαν ἐπὶ τὴ ὀκτὼ μεγάλα φουρνέλλα ἀπὸ τὰ πιὸ προχωρημένα κάτω ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς, γιὰ νὰ τὰ ἀνατινάξουν σύγχρονα μὲ τοὺς δυὸ βομβαρδισμοὺς τοῦ στόλου, καὶ ἐτοίμασαν περίπου 2.000 ἄνδρες τόσο ἀπὸ τὰ γαλλικὰ στρατεύματα ὅσο καὶ ἀπὸ τὰ ἄλλα τοῦ ὀχυροῦ, πὺν ὕστερα ἀπὸ τὸ ἀποτέλεσμα τῶν κανονιῶν καὶ τῶν φουρ-

apres l' effect du canon et des fourneaux devoient faire une sortie, ce quy fut executé tout a la reserve de la ditte sortie que l' on ne jugeoit pas a propos de faire (bien que le susdit nombre y fut desja commandé dehors) parce que les ennemis (allarmes du canon de la flotte et de nos fourneaux quy joüoyent deux ou trois heures de suite) nous attendoyent en bonne posture, seulement au poste du General Waldeck un lieutenant collonel avec deux cens de leurs propres troupes ayant eu ordre, quand il vist | que le dernier des fourneaux avroit joüé et que les vais- 167v
seaux ne tirassent plus d' attaquer les ennemis de son costé car le plus grand nombre devoit sortir au ravelin du St Expirit, et avroit a joindre ceux quy sortoyent le long de la mer, et par ainsin enfermer tous les ennemis qu' ils trouveroyent aux postes avancés, depuis le lieu de l' angle flanqué du bastion, (ou ceux du costé du ravelin avroyent donne tout droit) jusqu' au premier retranchement, comme dans un filet mais ce lieutenant collonel seulement avec le nombre susdict, et | autant de francois 168
en mesme temps a leur gauche, sortirent, devant que Mr de St André (quy se trouvoit avec le gros des commandes au ravelin, apres avoir recognu le danger de l' entreprise) les aist peu contremander, ils furent bien mal traites, car le lieutenant collonel eut sa jambe cassée d' un esclat de grenade dont il mourut peu

νέλλων ἔπρεπε νὰ κάμουν μιὰ ἔξοδο. Πρᾶγμα πὸ ἐκτελέστηκε, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν παραπάνω ἔξοδο πὸ ἔκριναν σωστὸ νὰ μὴν κάνουν (ἂν καὶ εἶχαν κι' ὅλας στείλει ἔξω τὰ παραπάνω στρατεύματα) γιατί οἱ ἐχθροὶ (πὸ βρισκόνταν σὲ συναγερμὸ ὕστερα ἀπὸ τὸν κανονιοβολισμὸ τοῦ στόλου μας καὶ τὰ φουρνέλλα μας πὸ ἀνατινάσσονταν δυὸ ἢ τρεῖς ὥρες συνέχεια) μᾶς περίμεναν σὲ καλὴ ἀμυντικὴ τάξη. Μόνο στὸ πόστο τοῦ στρατηγοῦ Βαλντέκ, ἓνας ἀντισυνταγματάρχης μὲ διακόσιους ἀπὸ τὸν δικό τους στρατό, ἔχοντας διαταγὴ, ὅταν δὴ πὸς τινάχτηκε τὸ τελευταῖο ἀπὸ τὰ φουρνέλλα μας καὶ πὸς τὰ καράβια δὲν χτυποῦσαν πιά, νὰ προσβάλη τοὺς ἐχθροὺς ἀπὸ τὸ μέρος του—γιατί τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ στρατοῦ ἔπρεπε νὰ κάμη ἔξοδο στὸν πρόβολο τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ ἔπρεπε νὰ ἐνωθῆ μ' ἐκείνους πὸ θὰ ἔβγαιναν κατὰ μῆκος τῆς θάλασσας καὶ ἔτσι νὰ κλείσουν ὅλους τοὺς ἐχθροὺς πὸ θὰ εὔρισκαν στὰ προχωρημένα πόστα, ἀπὸ τὸν τόπο τῆς γωνίας τοῦ προμαχῶνα πὸ ὑποστηριζόταν πλευρικὰ (ὅπου αὐτοὶ ἀπὸ τὸ μέρος τοῦ προβόλου θὰ προχωροῦσαν ὀλόϊσα) ὡς τὸ πρῶτο χαράκωμα, σὰν μέσα σὲ ἓνα δίχτυ—μὰ αὐτὸς ὁ ἀντισυνταγματάρχης μόνο, μὲ τὸν ἀριθμὸ πὸ ἀνάφερα καὶ ἄλλους τόσους Γάλλους σύγχρονα στὰ ἀριστερά τους, βγήκαν, προτοῦ ὁ Κοσ ντε Σαιντ Ἄντρέ (πὸ βρισκόταν μὲ τὸ κύριο μέρος τῶν ἀποσπασμάτων στὸν πρόβολο, ἀφοῦ κατάλαβε τὸν κίνδυνο τῆς ἐπιχειρήσεως) μπορέση νὰ τοὺς δώση ἄλλες διαταγές. Αὐτοὶ κακόπαθαν πολὺ, γιατί ὁ ἀντισυνταγματάρχης ἔσπασε τὸ πόδι του ἀπὸ ἓνα θραῦσμα χειροβομβί-

apres, et fort peu des siens rentres sans coups on n' a pas pû
 scavoir quel dommage les ennemis ayent pu recevoir de nos
 fourneaux et des descharges de nos vaisseaux, mais la | flotte 168
 francoise, outre un de leurs meilleurs vaisseaux quy sauta par
 un accident de feu, quy prit a la munition ou il y avoit environ
 trois cens hommes plusieurs cavalliers de condiction, et tout l'
 argent et vaisselle de Monsieur de Noüaille, qu' on disoit mon-
 ter a soixante mille escus, en receurent beaucoup en leurs mats,
 voiles et cordages, car les ennemis (les voyant approcher de
 leurs bords) tournerent toutes leurs batteries sur eux, de sorte
 qu' il leur failloit des l' heure mesme aller a la Standie pour le
 radubage de leurs | vaisseaux, Enfin les françois voyans que la 169
 fortune ne favorisoit leurs armes, disoyent tout haut de ne vou-
 loir plus demeurer que pour achever le retranchement desja en-
 trepris, ce quy seroit fait en trois sepmaines de temps au plus,
 l' esperance de quoy leur fit abreger de beaucoup ces travaux,
 environ ce temps cy le brave general Waldeck fut blessé pour
 la seconde fois, d' une grenade a la jambe, dont il ne faisoit grand
 cas au commencement mais a la fin par la malignitte de l' air
 et l' ignorance de ceux quy le traittoyent (quoy que les plus em-
 ployes | de toute la place) joint au regret qu' il avoit d' enten- 169v
 dre les progres que les ennemis faisoient a son poste depuis son

δας και πέθανε ἀπ' αὐτὸ λίγο ὕστερα, και πολὺ λίγοι ἀπὸ τοὺς δικούς του ξα-
 ναγύρισαν χωρὶς πληγές. Δὲν μπόρεσε κανεὶς νὰ μάθῃ τί ζημιές ἔπαθαν οἱ
 ἐχθροὶ ἀπὸ τὰ φουρνέλλα και τοὺς κανονιοβολισμοὺς τῶν πλοίων μας. Μὰ ὁ
 γαλλικὸς στόλος ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα ἀπὸ τὰ καλύτερα καράβια του, πὸν ἀνατινά-
 χτηκε ἀπὸ τυχαία φωτιά στὰ πολεμοφόδιά του, πὸν πάνω του ὑπῆρχαν
 περίπου τρακόσιοι ἄνδρες, πολλοὶ εὐγενεῖς ἱππότες και ὅλο τὸ χρῆμα και τὰ
 σκεύη τοῦ κ. ντε Νοάιγ, πὸν ἔλεγαν πὸς ἡ ἀξία τους ἀνέβαινε στὰ 60.000
 σκουῶδα, ἔπαθε πολλὲς ζημιές στὰ κατάρτια, τὰ πανιά και τὴν ἄλλη ἐξάρτησή
 του. Γιατὶ οἱ ἐχθροὶ, βλέποντας νὰ πλησιάζουν τίς ἀκτὲς τους, γύρισαν ὅλα τὰ πυ-
 ροβόλα πάνω τους, ἔτσι πὸν χρειάσθηκε νὰ πᾶν ἀμέσως στὴ Δία γιὰ νὰ ἐπισκευά-
 σουν τὰ πλοῖα τους. Τέλος οἱ Γάλλοι, βλέποντας πὸς ἡ τύχη δὲν εὐνοοῦσε τὰ ὄπλα
 τους, ἔλεγαν φανερὰ πὸς δὲν ἤθελαν νὰ μείνουν ἄλλο παρὰ γιὰ νὰ τελειώσουν τὴν
 ἀμυντικὴ γραμμὴ πὸν εἶχαν πῖσ ἀναλάβει. Αὐτὸ θὰ γινόταν σὲ τρεῖς βδομάδες τὸ
 πολὺ και ἡ ἐλπίδα τούτη τοὺς ἔκανε νὰ συντομέψουν πολὺ αὐτὲς τίς ἐργασίες.
 Τὸν καιρὸ αὐτὸ πάνω κάτω ὁ γενναῖος στρατηγὸς Βάλντεκ τραυματίστηκε
 γιὰ δεύτερη φορὰ ἀπὸ μιὰ χειροβομβίδα στὸ πόδι. Στὴν ἀρχὴ δὲν ἔδινε
 πολλὴ σημασία, μὰ στὸ τέλος ἐξ αἰτίας τοῦ κακοῦ ἀέρα και τῆς ἀμάθειας ἐκεί-
 νων πὸν τὸν περιποιόταν (ἂν και ἦταν οἱ πῖο ἔμπειροι σ' ὅλο τὸ ὄχυρὸ) μα-
 ζὶ μὲ τὴ λύπη πὸν αἰσθανόταν ἀκούοντας τίς προόδους πὸν ἔκαναν οἱ ἐχ-
 θροὶ στὸ πόστο του, ὅσο ἔλειπε, πέθανε σὲ τρεῖς ἢ τέσσερις ἑβδομάδες. Τὸν

absence, il en mourut au bout de trois ou quatre semaines, fort regretté, non seulement des siens, mais de tous ceux mesme quy ne le cognoissoyent que par reputation de sa valeur et conduite, son corps fut embaumé et gardé pour le porter en Allemagne, Monsr de St. André considerant un jour que les ennemis advencoyent, fort leurs travaux a la Sabionere le long de la mer vers l' Arsenal, non obstant quatre ou cinq batteries | tant du dict Arse- 170
 nal que du Chateau du mole, quy les battoyent de front s'advisa de faire planter un canon de cinquante sur la bresche d' ou l' on pouvoit aisement descouvrir dans leurs tranchées, ce qu' il com-
 manda a Mr de Kilmanseck de faire faire, comme celuy quy y commandoit apres luy, lequel approuvant son sentiment comme une invention quy pourroit apparemment beaucoup nuire aux ennemis, et retarder leurs travaux, ne laissa pas de luy repre-
 senter les inconveniens quy en pourroyent subvenir, comme pre-
 mierement que le canon travailleroit | tant la bresche qu' il pour- 170v
 roit ruynar une partie des mines supperficielles dont elle estoit toute plaine, puis apres qu' il couroit risque d' estre enlevé, parce qu' on ne le pourroit pas assurer de leurs mines a quoy il reparty pourveu que l' on l' y assureast vingt quatre heures, qu' il y fust mis par ce dit il que dans la condiction ou la place se trouve a prese<r>nt, il faut risquer plus que la perte d' un ca-

ἐθρήνησαν πολύ, ὄχι μόνο οἱ δικοί του μὰ καὶ ὄλοι ἐκεῖνοι πού δὲν τὸν ἐγνώ-
 ριζαν παρὰ ἀπὸ τῆ φήμη τῆς ἀξίας καὶ τῆς στρατηγικῆς του ἰκανότητος· τὸ
 σῶμα του βαλσαμώθηκε καὶ φυλάχθηκε γιὰ νὰ μεταφερθῆ στὴ Γερμανία. Ὁ
 κ. ντὲ Σαίντ - Ἀντρέ παρατηρῶντας μιὰ μέρα πὼς οἱ ἐχθροὶ προχωροῦσαν πο-
 λὺ τὰ στρατιωτικὰ τους ἔργα στὴ Σαμπιονέρα κατὰ μῆκος τῆς θάλασσας πρὸς
 τὸ ναῦσταθμο, παρὰ τὶς τέσσερις ἢ πέντε πυροβολαρχίες τόσο τοῦ παραπάνω
 ναυστάθμου ὅσο καὶ τοῦ φρουρίου τοῦ μώλου πού τοὺς χτυποῦσαν κατὰ μέτω-
 πο, σκέφθηκε νὰ ἐγκαταστήσῃ ἓνα κανόνι τῶν πενήντα πάνω στὸ ρῆγμα, ἀπ'
 ὅπου θὰ μπορούσε εὐκολὰ νὰ ἐπισημάνῃ τὰ χαρακώματά τους. Ἐδωσε ἐντολὴ
 στὸν κ. ντὲ Κιλμάνσεκ νὰ τὸ ἐκτελέσῃ, ἐπειδὴ αὐτὸς διοικοῦσε ὕστερα ἀπ' αὐ-
 τόν. Καὶ κεῖνος, ἂν καὶ ἐπιδοκιμάζοντας τὴν ἰδέα του σὰ μιὰ ἐπινόηση πού
 θὰ μπορούσε κατὰ τὰ φαινόμενα νὰ κάμῃ πολλὰ καταστροφὰς στοὺς ἐχθροὺς
 καὶ νὰ καθυστερήσῃ τὶς ἐργασίες τους, δὲν παράλειψε νὰ τοῦ παρουσιάσῃ τὰ
 ἄτοπα πού θὰ μπορούσαν νὰ συμβοῦν. Πρῶτα, πὼς τὸ κανόνι θὰ τράνταζε τό-
 σο τὸ ρῆγμα, πού θὰ μπορούσε νὰ γκρεμίσῃ ἓνα μέρος ἀπὸ τὶς ἐπιφανειακὰς
 ὑπονόμους ἀπ' τὶς ὁποῖες ἦταν γεμάτο ὕστερα, πὼς θὰ διέτρεχε τὸν κίνδυνο
 νὰ τὸ ἀπαγάγουν γιὰτὶ δὲν θὰ μπορούσαν νὰ τὸ ἀσφαλίσουν μὲ τὶς ὑπονόμους
 τους. Σ' αὐτὸ ἐκεῖνος ἀπάντησε πὼς ἀρκοῦσε νὰ τὸ ἐξασφαλίσῃ καὶ μόνο γιὰ
 εἰκοσιτέσσερις ὥρες γιὰ νὰ τὸ τοποθετήσῃ, γιὰτὶ, ἔλεγε, πὼς στὴν κατάστασι
 πού βρίσκεται αὐτὴ τὴν ὥρα τὸ ὄχυρό, πρέπει νὰ διακινδυνέψῃ κανεὶς περισ-

non pour retarder (sinon esviter) la perte generale de tous, ce
 quy fut executé selon son ordre et eust l' effect attendu, car les
 Turcs en furent sy travailes | qu' ils se resolurent de l' empor- 171
 ter, (le faisant sauter par une fougade) ou bien de nous obliger
 de le retirer ayans remarqué leur dessein, sy c' estoit par ordre
 expres de Monsieur de St. André ou bien qu' il ne s' en soit plus
 souvenu ou sy c' estoit, (comme il est plus vraysemblable) par
 l' assurance que les ingenieurs donnoyent que les ennemis n'y
 travailloyent point je ne peux certainement scavoir, mais il est
 certain qu' on y laissa le canon plus de huit jours, de sorte que
 les Turcs eurent bien le temps d' y apprester une fougade qu'ils
 firent sauter, mais n' eust | pas tout l' esfect esperé, a cause que 171V
 deux heures au paravant il fut retiré deux pas en arriere par
 ordre de monsieur Kilmansek, de sorte que la fougade au lieu
 de le faire sauter, le vüida seulement de terre jusqu' aux rouës,
 les ennemis monterent soudain sur l' effect pour tacher de l'em-
 porter de vive force et y lierent d' abort un gros cable, ce qu'ils
 ont bien peu executer sans aucunement s' exposer, les nostres
 estans tenus sy courts par leurs mousqueteries, qu' autant de
 nous quy monstrent le nez par desssus la bresche, y resterent
 tous mort, ou grievement blessés | aussy, les bombes, grenades, 172

σότερα ἀπὸ τὸν χαμὸ ἐνὸς κανονιοῦ γιὰ νὰ καθυστερήσῃ (ἂν ὄχι γιὰ νὰ ἀπο-
 φύγῃ) τὸν γενικὸ χαμὸ ὅλων. Αὐτὸ ἐκτελέστηκε σύμφωνα μὲ τὴ διαταγὴ του
 καὶ εἶχε τὸ ἀποτέλεσμα πὸν περιμέναμε, γιὰτὶ οἱ Τοῦρκοι ἐνοχλήθησαν τόσο,
 πὸν ἀποφάσισαν νὰ τὸ ἀπαγάγουν (κάνοντάς το νὰ τιναχτῆ στὸν ἀέρα μὲ μιὰ
 μικρὴ ὑπόνομο) ἢ μᾶλλον νὰ μᾶς ὑποχρεώσουν, βλέποντας τὸ σχέδιό τους, νὰ
 τὸ ἀποσύρωμε. Ἐὰν ἦταν μὲ εἰδικὴ διαταγὴ τοῦ Κου ντε Σαιντ - Ἀντρέ, ἢ ἂν
 ἀκόμη ἐκεῖνος δὲν τὸ θυμήθηκε πιά, ἢ ἂν αὐτὸ γίνηκε (ὅπως φαίνεται πιὸ πι-
 θανὸ) ὕστερα ἀπὸ τὴ διαβεβαίωση πὸν ἔδιδαν οἱ μηχανικοὶ πὸς οἱ ἐχθροὶ δὲν
 ἐργάζονταν ἐκεῖ καθόλου, δὲν μπορῶ νὰ ξέρω μὲ βεβαιότητα, μὰ εἶναι βέβαιο
 πὸς ἄφησαν ἐκεῖ τὸ κανόνι πάνω ἀπὸ ὀχτὼ μέρες, ἔτσι πὸν οἱ Τοῦρκοι εἶχαν
 φυσικὰ τὸν καιρὸ νὰ ἐτοιμάσουν μιὰ μικρὴ ὑπόνομο πὸν ἀνατίναξαν, μὰ δὲν
 εἶχε ὁλότελα τὸ ἀποτέλεσμα πὸν ἤλπιζαν. Κι' αὐτὸ γιὰτὶ δυὸ ὥρες πρὶν τὸ
 τράβηξαν δυὸ βήματα πρὸς τὰ πίσω κατὰ διαταγὴ τοῦ Κου ντε Κιλμανσέκ,
 ἔτσι πὸν ἢ μικρὴ ὑπόνομος ἀντὶ νὰ τὸ ἀνατινάξῃ τὸ ἀπογύμνωσε μονάχα ἀπὸ
 τὸ χῶμα ὡς τοὺς τροχοὺς. Οἱ ἐχθροὶ μὲ τὸ ἀποτέλεσμα αὐτὸ ἀνέβηκαν αἰφνι-
 διαστικὰ γιὰ νὰ ἐπιχειρήσουν νὰ τὸ ἀπαγάγουν μὲ τὴ βία καὶ ἔδεσαν στὴν ἀρ-
 χὴ ἓνα χοντρὸ κάλο. Κι' αὐτὸ μπόρεσαν νὰ τὸ ἐκτελέσουν καλὰ χωρὶς νὰ ἐκτε-
 θοῦν καθόλου, γιὰτὶ οἱ δικοὶ μας εἶχαν τόσο πολὺ συγκρατηθῆ ἀπὸ τοὺς πυ-
 ροβολισμοὺς τῶν μουσκέτων τους, ἀφοῦ ὅσοι ἀπὸ μᾶς ξεπρόβαλαν τὴν μύτη
 τους πάνω ἀπὸ τὸ ρῆγμα, ἔμειναν ὅλοι νεκροὶ ἢ βαριά πληγωμένοι. Ἀκόμα, οἱ
 βόμβες, οἱ χειροβομβίδες, οἱ πέτρες ἀπὸ τοὺς ὄλμους καὶ ἀπὸ τὰ χέρια πὸν

pierres de mortiers et a mains qu' ils faisoient pluvoy en grand quantitté (comme aussy en tout aûtre temps d'allarme, scachant qu' alors tous les postes se trouvoient chargés de monde) firent cette fois cy une grande tuerie, ils pouvoient monter jusqu' au canon par un boyau quy y communiquoit de la tranchée, et l' effect de la fougade quy y laissa une fosse dessous, soudain qu'on se fust appercu que le canon estoit lié ne pouvant couper le cable, sans la perte infailible des executeurs ny ayant rien, quy les couvrit du feu des prochaines | trenchées, l' on tache d' y metre ^{172v} le feu sur la pointe d'une longue pique ce quy reussit a souhait, car le cable fut bruslé, de sorte que le canon demeura a nous jusqu' a la nuict tout le quel temps ils se proposoyent de le retirer, mais monsieur de Kilmansék ayant esté blessé dont il luy faillut se rétirer, un colonnel Italien quy y commandoit en son absance, estoit sy ignorant et nonchalant tout ensemble, que (ne pouvant tomber d'accord avec les ingenieurs quy protestoyent sy on le precipitoit de la bresche dans le fossé quy la seppareroit du retranchement qu' il | ruyneroit toutes les mines superficielles) il l'y ¹⁷³ laissa jusqu' a l' obscuritté, quand les ennemis recommançans leurs escarmanches, font souvenir les nostres de leur manquement le bruit desquelles obligea quelques uns des principaux generaux d' y accourir, lesquels ordonnerent qu' on tachast d' attacher le lier le canon, et qu' un nombre suffisant des gallio-

ἔρριχναν σὰ βροχή σὲ μεγάλη ποσότητα (ὅπως καὶ κάθε ἄλλη φορὰ σὲ ὄρα συναγερμού, γιατί ἤξεραν πὼς ὅλα τὰ πόστα ἦταν τότε γεμάτα ἀπὸ κόσμο) προξένησαν αὐτὴ τὴ φορὰ μεγάλο μακελλεῖο. Οἱ ἐχθροὶ μπορούσαν ν' ἀνεβοῦν ὡς τὸ κανόνι ἀπὸ μιὰ μικρὴ σήραγγα πού ἐπικοινωνοῦσε μὲ τὸ χαράκωμα καὶ ἀπὸ τὴν τάφρο πού προξένησε κάτω της ἢ ὑπόνομος. Ξαφνικά, ὅταν παρατήρησαν — οἱ δικοὶ μας — πὼς τὸ κανόνι ἦταν δεμένο, μὴ μπορῶντας νὰ κόψουν τὸν κάλο χωρὶς τὸν ἀναπόφευχτο χαμὸ τῶν ἐκτελεστῶν πού δὲν θὰ εἶχαν τίποτα νὰ τοὺς καλύψη ἀπὸ τὰ πυρὰ τῶν γειτονικῶν χαρακωμάτων, προσπάθησαν νὰ τοῦ βάλουν φωτιά στὴν αἰχμὴ μιᾶς μακριᾶς λόγχης. Αὐτὸ πέτυχε ὅπως τὸ θέλαμε, γιατί ὁ κάλος κἀηκε, ἔτσι πού τὸ κανόνι ἔμεινε σ' ἐμᾶς ὡς τὴ νύχτα. Ὅλον αὐτὸ τὸν καιρὸ εἶχαν σκοπὸ νὰ τὸ τραβήξουν πίσω, μὰ ἀφοῦ ὁ κ. ντὲ Κιλμανσέκ πληγώθηκε καὶ χρειάστηκε ν' ἀποσυρθῆ, ἕνας συνταγματάρχης Ἰταλὸς πού διοικοῦσε στὴν ἀπουσία του στάθηκε τόσο ἀμαθὴς καὶ νωθρὸς μαζύ, ὥστε (μὴ μπορῶντας νὰ συμφωνήσῃ μὲ τοὺς μηχανικοὺς πού ἀντέτειναν πὼς ἂν τὸ ἔρριχναν ἀπὸ τὸ ρῆγμα μέσα στὴν τάφρο πού τὸ χώριζε ἀπὸ τὴν ἀμυντικὴ γραμμὴ θὰ κατάστρεφε ὅλες τὶς ἐπιφανειακὲς ὑπονόμους) τὸ ἄφησε ὡς τὸ σκοτάδι. Τότε οἱ ἐχθροὶ ξαναρχίζοντας τὶς ἀψιμαχίες τοὺς ἔκαμαν τοὺς δικούς μας νὰ δοῦνε τὸ σφάλμα τους. Ὁ θόρυβος τῶν ἀψιμαχιῶν ὑποχρέωσε μερικοὺς ἀπὸ τοὺς κύριους στρατηγοὺς νὰ τρέξουν ἐκεῖ· αὐτοὶ διάταξαν νὰ προσπαθῆθουν νὰ δέσουν τὸ κανόνι, καὶ ἕνας ἀρκετὸς ἀριθμὸς κατεργάρηδων ἢ σκλάβων

tes ou esclaves y fut commandé pour le retirer, parce qu' il fa-
 loit tenir les soldats sous les armes, ne sachans pas quels des-
 seins les ennemis pourroyent avoir, sous couvert de vouloir le
 canon ce quy fut fait mais les Turcs y voyans des cordes liées
 de | nostre costé et s'estant resolu de l'avoir a tout pris tache- 173v
 rent en mesme temps de le lier dereschef de leur costé, mais un
 capitaine y avoit la garde d' une <pettite> petite pallissade de-
 riere le canon (la fougade des ennemis ayant fait sauter tout ce
 quy le deffendoit par dehors, de sorte qu'il fut descouvert de
 tous leurs travaux, et qu' une simple sentinelle ne s' y pouvoit
 plus tenir a couvert) l' allant visiter de temps en temps a la fa-
 veur de l' obscuritté de la nuict, ayant remarqué le dessein des
 ennemis, (et mesme fait ses coups de pistolet par plusieurs fois
 avec ceux qu' ils y envoyoit pour lier le canon) le fit scavoir a
 celuy quy commandoit au poste, et avoit la charge | de faire 174
 agir ses esclaves, les Turcs se voyans tant de fois repousses de
 la maniere susditte s' advisent de faire pleuvoir grande quantitté
 de grenades par tous les endroits de la bresche, principalement
 a l' entour du canon, pour empecher que l' on ne l' eust pû vi-
 siter sy souvent, et firent entendre a mesme temps des grands
 cris, quy est l' ordinaire signal de leurs assaus, car les premiers
 en grand nombre prenent chacun une grenade a la main, qu' ils

ώριστηκε γιὰ νὰ τὸ τραβήξῃ, γιατί ἔπρεπε νὰ κρατήσουν τοὺς στρατιῶτες στὰ
 ὄπλα, μὴν ξέροντας τὶ σχέδια θὰ μπορούσαν νὰχοῦν οἱ ἐχθροὶ κάτω ἀπὸ τὸ
 πρόσημα πὼς θέλουν τὸ κανόνι. Αὐτὸ ἔγινε, μὰ οἱ Τοῦρκοι βλέποντας τὰ
 σκοινιὰ δεμένα ἀπὸ τὸ δικό μας μέρος καὶ ἔχοντας ἀποφασίσει νὰ τὸ πάρουν
 μὲ κάθε θυσία, προσπάθησαν τὴν ἴδια στιγμή νὰ τὸ δέσουν ξανά ἀπὸ τὸ δικό
 τους μέρος. Μὰ ἓνας καπετάνιος πὸ εἶχε ἐκεῖ τὴ φρούρηση ἑνὸς μικροῦ φρά-
 χτη πίσω ἀπὸ τὸ κανόνι (ἀφοῦ ἡ ὑπόνομος τῶν ἐχθρῶν εἶχε τινάξει ὅλα ὅσα
 τὸ ὑπεράσπιζαν ἀπ' ἔξω, ἔτσι πὸ εἶχε γίνει φανερὸ σὲ ὅλα τὰ ὀχυρωματικά
 τους ἔργα καὶ ἔτσι πὸ οὔτε ἓνας ἀπλὸς φρουρὸς δὲν μπορούσε πιά νὰ σταθῇ
 ἐκεῖ προστατευμένος), πηγαίνοντας νὰ τὸ ἐπισκεφτῇ ἀπὸ καιρὸ σὲ καιρὸ μὲ τὴ
 βοήθεια τοῦ σκοταδιοῦ τῆς νύχτας, ἀφοῦ παρατήρησε τὸ σχέδιο τῶν ἐχθρῶν
 (καὶ μάλιστα ἀφοῦ ἀντάλλαξε πολλές φορές πιστολιές μ' αὐτοὺς πὸ ἔστελναν
 νὰ δέσουν τὸ κανόνι), τὸ ἀνακοίνωσε σ' αὐτὸν πὸ διοικοῦσε τὸ πόστο καὶ εἶχε
 τὴν ἐντολὴ νὰ βάζῃ σ' ἐνέργεια τοὺς σκλάβους του. Οἱ Τοῦρκοι βλέποντας πὼς
 ἀποκρούονταν τόσες φορές μὲ τὸν παραπάνω τρόπο, μηχανεύονται νὰ ρίξουν
 βροχὴ μεγάλη ποσότητα ἀπὸ χειροβομβίδες σ' ὅλα τὰ σημεῖα τοῦ ρήγματος,
 κυρίως γύρω ἀπὸ τὸ κανόνι, γιὰ νὰ ἐμποδίσουν νὰ τὸ πλησιάσῃ κανεὶς τόσο
 συχνά. Ταυτόχρονα ἔκαμαν ν' ἀκουστοῦν μεγάλες κραυγές, πὸ εἶναι τὸ ση-
 νηθισμένο σύνθημα τῶν ἐφόδων τους, γιατί οἱ πρῶτοι, πολλοὶ μαζύ, παίρνουν
 καθένας μιὰ χειροβομβίδα στὸ χέρι πὸ τὴ ρίχνουν ἀνεβαίνοντας στὸ ρήγμα,

jettent en montant la bresche, pour metre en confusion ceux qui s' y trouvent en garde et puis donnent le sable a la main qui est veritablement une bonne methode, car il | est impossible d' em- 174v
 pecher la confusion et desordre des soldas mesme de pouvoir les obliger de tenir les armes a la main quand les grenades tombent en quantitté sy grande entre leurs pieds, ce n' estoit pas pour- tant alors leur dessein mais seulement de favoriser ceux qu' ils envoioient lier le canon quoy que l' officier de la bresche le crut pour assuré, ce qui l'obligea a se mettre a la meilleure posture qu' il pouvoit (avec son peu de monde qui n' estoit en tout que dix personnes) derriere sa pallissade, mais voyant que les des- charges des grenades continuoient | sans que les ennemis parus- 175
 sent se doute de leur dessein, et s' en va voir le canon lequel il trouve desja lié d' un gros cable, de quoy il donne d' abord advis a ceux qui commandoyent au poste afin qu' ils le fissent viste- ment retirer devant que les ennemis eussent eu le temps d' y metre autant de monde qui estoit necessaire pour l' emporter, mais ils furent sy estonnes de ces continuelles descharges, qui durerent l' espace de quatre heures, qu' ils se mirent a couvert pour en esquiver les esclats, pendant leur estonnement les esclaves (dont la pluspart estoient Turcs, et n' avoyent pas tant | de danger) prirent l' occasion de se retirer de sorte que les 175v
 ennemis eurent bien le temps de faire venir du monde de leurs

για να φέρουν σύγχυση σ' εκείνους που βρίσκονται στη φρουρά, και ύστερα κάνουν επίθεση με το σπαθί στο χέρι. Αυτή είναι αληθινά μια καλή μέθοδος, γιατί είναι αδύνατο να εμποδίσει κανείς τη σύγχυση και την άταξία των στρατιωτών ή να μπορέσει να τους υποχρεώσει να κρατήσουν τα όπλα στα χέρια όταν πέφτουν οι χειροβομβίδες σε τόσο μεγάλη ποσότητα ανάμεσα στα πόδια τους. Αυτό όμως δεν ήταν τότε το σχέδιό τους, αν και ο αξιωματικός του ρήγματος το νόμιζε για βέβαιο, αλλά μόνο να βοηθήσουν εκείνους που έστελναν να δέσουν το κανόνι. Αυτό τον ανάγκασε να πάρει την καλύτερη άμυντική θέση που μπορούσε (με τους λίγους ανθρώπους του που δεν ήταν πάνω από δέκα άτομα) πίσω από τον φράχτη του. Μά βλέποντας πώς το ρίξιμο των χειροβομβίδων εξακολουθούσε χωρίς να παρουσιάζονται οι έχθροι, άμφιβάλλει για το σχέδιό τους και πάει να δει το κανόνι, που το βρίσκει δεμένο κι' όλος μ' ένα μεγάλο κάλο. Είδοποιεί άμέσως γι' αυτό κείνους που διοικούσαν στο πόστο για να το αποσύρουν γρήγορα, πριν οι έχθροι νάχουν τον καιρό να βάλουν εκεί τόσους ανθρώπους όσοι ήταν αναγκαίοι για να το απαγάγουν· μά αυτοί είχαν τόσο θορυβηθή άπ' αυτές τις εξακολουθητικές βολές, που διάρκεσαν τέσσερις ώρες, ώστε προκαλύφθηκαν για να αποφύγουν τα βλήματα. Στο διάστημα που τάχαν χάσει, οι σκλάβοι (που οι περισσότεροι ήταν Τούρκοι και δεν βρίσκονταν σε τόσο κίνδυνο) βρήκαν την ευκαιρία ν' αποσυρθούν· έτσι που οι έχθροι είχαν βέβαια τον καιρό να φέρουν στρατιώτες από τα γειτονικά τους καταφύ-

prochaines redoutes, et d' une seule sescousse l' emporterent ou plustot le precipiterent en bas, parce qu' estant vuide de terre jusqu' aux roües, par l' effect de la fougade, il ne faloit que l' esbranler pour le faire tomber de leur costé, je me suis arrêté sur le sujet de ce canon, et en ay remarqué plus curieusement les circonstances que des autres actions quy se sont passées en ceste place, tant a cause que c' estoit l' unique semblable quy | survint tout le temps du siege, que par la longueur de la disput- 176 te, quy dura plus de douze heures tant le jour que la nuict arrivée seulement par la faute de ceux quy devroyent le faire retirer a temps, en ces escarmouches, outre cent hommes ou environ du regiment de Mr de Kilmenseck morts ou blesses, il y resterent beaucoup d' autres, lesquels y accoururent au bruit de l' allarme, entre lesquels se trouverent deux nobles Venitiens, quelques uns vouloyent faire passer la perte de ce canon pour un grand affront, non seulement a ceux quy estoyent a la garde | de la 176v Sabionere, mais aussy a toute la place, ne considerans pas qu' on avoit raisonne du pis que luy pourroit arriver devant que de l' y mettre, et trouvé raisonnable qu' on risquast un canon, (en ayant ascsez quand il fut perdu) pour gagner du temps sur les ennemis retardans leurs travaux, car ceux quy n' en vouloyent point mestre au hazard, ne devroyent jamais les mestre ou ils soyent sujets aux mines des ennemis, ou aux lieux si difficilles,

για, καὶ μὲ ἓνα μόνο τράνταγμα τὸ ἀπήγαγαν ἢ καλύτερα τὸ γκρέμισαν κάτω, γιατί ἐπειδὴ ἦταν ἀπογυμνωμένο ἀπὸ χῶμα ὡς τοὺς τροχοὺς ἀπὸ τὸ ἀποτελέσμα τῆς ὑπονόμου, δὲν χρειαζόταν παρὰ νὰ τὸ κλονίσουν γιὰ νὰ τὸ κάμουν νὰ πέση πρὸς τὸ μέρος τους. Σταμάτησα στὴν ὑπόθεση τοῦ κανονιοῦ καὶ σημείωσα μὲ μεγαλύτερη ἐπιμέλεια τὰ περιστατικὰ παρὰ τὰ ἄλλα γεγονότα πὸ συνέβηκαν σ' αὐτὸ τὸ ὄχυρό, τόσο γιστὶ ἦταν τὸ μοναδικὸ τέτοιου εἴδους γεγονός πὸ ἔγινε ὅλο τὸν καιρὸ τῆς πολιορκίας ὅσο καὶ γιὰ τὸ μάκρος τοῦ ἀνταγωνισμοῦ πὸ διάρκεσε πάνω ἀπὸ δώδεκα ὥρες τὴν ἡμέρα καὶ τὴ νύχτα κι' αὐτὸ συνέβηκε μόνο ἕξ αἰτίας ἐκείνων πὸ ἔπρεπε νὰ τὸ ἀπωσύρουν ἐγκαίρως. Σ' αὐτὲς τὶς ἀψιμαχίες, ἐκτὸς ἀπὸ ἑκατὸ ἀνθρώπους ἢ τὸσους πάνω κάτω τοῦ συντάγματος τοῦ Κου ντέ Κιλμανσέκ πὸ σκοτώθηκαν ἢ πληγώθηκαν, ἔμειναν στὸν τόπο καὶ πολλοὶ ἄλλοι πὸ ἔτρεξαν στὸ θόρυβο τοῦ συναγεροῦ καὶ ἀνάμεσά τους βρισκόνταν δυὸ εὐγενεῖς Ἑνετοί. Μερικοὶ ἐννοοῦσαν νὰ θεωροῦν τὸ χαμὸ τοῦ κανονιοῦ αὐτοῦ μεγάλη προσβολὴ ὄχι μόνο γιὰ κείνους πὸ φρουροῦσαν τὴ Σαμπιονέρα, ἀλλὰ γιὰ ὅλο τὸ ὄχυρό, χωρὶς νὰ ἔχουν ὑπόψει πὸς περίμεναν χειρότερα πὸ θὰ μπορούσαν νὰ συμβοῦν πρὶν νὰ τὸ τοποθετήσουν ἐκεῖ καὶ τὸ εἶχαν βρῆ λογικὸ νὰ διακινδυνέψουν ἓνα κανόνι (ἔχοντας ἀρκετὰ ἂν θὰ χανόνταν) γιὰ νὰ κερδίσουν καιρὸ ἀπὸ τοὺς ἐχθροὺς καθυστερῶντας τὰ ἔργα τους. Γιατὶ αὐτὰ πὸ δὲν ἤθελαν νὰ διακινδυνέψουν δὲν ἔπρεπε ποτὲ νὰ τὰ βάζουν ἐκεῖ πὸ θὰ βρισκόνταν ἐκτεθειμένα στὶς ὑπονόμους τῶν ἐχθρῶν, ἢ σὲ τόπους

que les bresches, quy sont d' ordinaire retranchées derriere (comme celle la estoit) | et par concequant fort incommode pour 177 retirer a la haste des machines sy grosses, et pesantes, et de plus qu' il n' en failloit dutout faire de cas en Candie, en la con-diction qu' elle se trouvoit alors sur la veille de se perdre elle mesme, non seulement avec la perte d' un canon, mais de plus de cinq cens, et tout ce quy s' y trouvoit dedans, sy le bon heur n' en eut retranché une bonne partie par une avantageuse paix quy en suivit en peu de temps apres, contre l' attente de tout le monde comme il se dira bientost Monsieur de Noüaille | (le- 177v quel jusques la ne fit paroistre la moindre chose d' une telle pensée bien que ses gens en parlissent) fit scavoir au Capitaine General que des le lendemain il commenceroit a rembarquer son monde lequel fut sy surpris d' une resolution sy soudaine et impreveüe de ce general françois, que d' abord il delibere avec Mr de St André, et tous les autres generaux tant Venetiens qu' estrangiers de quelle façon ils devroyent en user pour obliger Mr de Noüaille de demeurer jusqu' a l' arrivée de quelques autres secours, ou bien a ce qu' on eust peu | tomber d' accord de 178 quelque honorable accommodement avec les ennemis, lequel la presance de tant de troupes fairoit obtenir plus avantageusement pour les assieges, au lieu que nous quittans il seroit a

τόσο δύσκολους ὅπως τὰ ρήγματα, πὺ ἔχουν συνήθως χαρακώματα ὑποχωρή-
σεως πίσω τους (ὅπως συνέβαινε μ' αὐτὸ ἐδῶ) καὶ γι' αὐτὸ πολὺ ἀπρόσφορα
γιὰ νὰ τραβήξῃ κανεὶς πίσω βιαστικὰ μηχανὲς τόσο μεγάλες καὶ βαρεῖες. Ἄ-
κόμα, ἔπρεπε νὰ σκεφθοῦν πὺς δὲν ἔπρεπε καθόλου νὰ λεπτολογοῦν στὸν Χάν-
δακὰ, στὴν κατάσταση πὺ βρισκόταν τότε, στὶς παραμονὲς νὰ χαθῆ ὁ ἴδιος,
ὄχι μόνο μὲ τὸ χάσιμο ἑνὸς κανονιοῦ, ἀλλὰ πεντακοσίων καὶ πάνω καὶ μὲ κά-
θε τί πὺ βρισκόταν μέσα, ἂν ἡ καλὴ τύχη δὲν ἔσωζε ἕνα μεγάλο μέρος μὲ
μιὰ συμφέρουσα εἰρήνη, πὺ ἀκολούθησε ὕστερα ἀπὸ λίγο καιρὸ. Παρὰ τίς
προσδοκίες ὅλου τοῦ κόσμου, ὅπως θὰ διηγηθοῦμε σὲ λίγο, ὁ Κορ ντε Νοαῖγ
(πὺ ὡς τότε δὲν ἄφησε νὰ φανῆ τὸ παραμικρὸ ἀπὸ μιὰ τέτοια σκέψη ἂν καὶ
οἱ δικοὶ του μιλοῦσαν γι' αὐτὴ) ἐγνωστοποίησε στὸν Γενικὸ Καπετάνιο πὺς τὴν
ἐπαύριο θὰ ἄρχιζε νὰ ἐπιβιβάζῃ πάλι στὰ πλοῖα τὸ στρατό του. Αὐτὸς δοκί-
μασε τέτοια ἔκπληξη μὲ μιὰ ἀπόφαση τόσο ξαφνικὴ καὶ ἀπροσδόκητη τούτου
τοῦ Γάλλου στρατηγοῦ, πὺ ἀμέσως συσκέπτεται μὲ τὸν κ. ντε Σαιντ - Ἀντρέ
καὶ ὅλους τοὺς ἄλλους στρατηγούς, τόσο τοὺς Ἑνετοὺς ὅσο καὶ τοὺς ξένους, πάνω
στὸν τρόπο πὺ ἔπρεπε νὰ μεταχειριστοῦνε γιὰ νὰ ἀναγκάσουν τὸν Κορ ντε Νο-
αῖγ νὰ μείνῃ ὡς τὴν ἄφιξη ἄλλων ἐπικουριῶν ἢ τουλάχιστο ὡς τὴν ὥρα πὺ
θὰ μπορούσαν νὰ συμφωνήσουν μὲ τοὺς ἐχθροὺς γιὰ κάποια ἐντιμὴ συνθηκολό-
γηση, πὺ ἡ παρουσία τόσοσιν στρατοῦ θὰκανε νὰ τὴν ἐπιτύχουν πιὸ συμφέρου-
σα γιὰ τοὺς πολιορκημένους· ἐνῶ, ἂν μᾶς ἐγκατέλειπε, θὰ ὑπῆρχε κίνδυνος,

craindre que les ennemis sachans nostre foiblesse, ne voulussent preter l' oreille a aucunes condicions honorables, et apres avoir essayé en vains de l' y persuader par ces raisons et beaucoup autres il fut arresté entre eux d' y joindre les prieres du neveu du Pape (quy se tenoit tousiours a la Standie avec ses galeres) | afin que la veneration deüe a sa qualitté, comme ^{178v} neveu du Pape, cardinal, et chef pretendu de cette expedition, fleschit le Duc de Nouailles a quitter ceste resolution peu convenable a la reputation des armes de sa Majesté tres chrestienne et encore moins honorable pour luy et tous ceux quy sy' trouvoient engages avec luy, pour cet effect le cardinal se rend la nuict suivante a Candie, et tache premierement en faisant voir au Duc ce qu' il scavoit bien, l' estat de la place dont la perte avec toutes les troupes quy se trouvoient a sa deffence, comme de la flotte dont la plus part des matelots estoyent employes aux travaux | de la ville, et ensuite de tout ce que les Venitiens pos- ¹⁷⁹ sedoyent encor au Levant ny ayant plus d'armée pour le deffendre, suivroit de pres son despart, mais voyant qu' il ne pouvoit rien gagner sur l' esprit du Duc, et qu' il prethendoit d' en avoir ordre expres du Roy, il commence a le prier pour l' amour de Dieu, et de tout ce qu' il y avoit de saint au ciel et en la terre de vouloir seulement demeurer huit jours, et le Capitaine

ἐπειδὴ θὰ ἤξεραν οἱ ἐχθροὶ τὴν ἀδυναμία μας, νὰ μὴ θέλουν καθόλου νὰ δεχθοῦν ὅποιουσδήποτε ἔντιμους ὄρους. Καὶ ἀφοῦ προσπάθησαν μάταια νὰ τὸν πείσουν μ' αὐτὰ τὰ ἐπιχειρήματα καὶ πολλὰ ἄλλα, συμφωνήθηκε μεταξύ τους νὰ προσθέσουν τὶς παρακλήσεις τοῦ ἀνεψιοῦ τοῦ Πάπα (ποὺ βρισκόταν πάντα στὴν Ντία μὲ τὶς γαλέρες του) μὲ τὴν ἐλπίδα πὼς ὁ σεβασμὸς ποὺ ὀφείλεται στὴν ἰδιότητά του σὰν ἀνεψιὸ τοῦ Πάπα, καρδινάλιο καὶ ἀρχηγὸ κατ' ὄνομα αὐτῆς τῆς ἐκστρατείας, θὰ ἔκαμπε τὸν Δούκα τοῦ Νοαίγ καὶ θὰ τὸν ἔκανε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ἀπόφαση αὐτή, τὴν ἀταίριαστη στὴ φήμη τῶν ὀπλων τῆς χριστιανικότητας Μεγαλειότητάς του, καὶ ἀκόμα λιγότερο ἔντιμη γι' αὐτὸν καὶ ὄλους ἐκείνους ποὺ τὸν ἀκολούθησαν στὴν ἐπιχείρηση αὐτή. Γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ ὁ καρδινάλιος ἔρχεται τὴν ἀκόλουθη νύχτα στὸν Χάνδακα καὶ προσπαθεῖ πρῶτα <νὰ πείσῃ> τὸν Δούκα, κάνοντάς τον νὰ δῆ αὐτὸ ποὺ ἤξερε καλά, τὴν κατάσταση τοῦ ὄχυροῦ ποὺ ὁ χαμὸς του μαζὺ μὲ ὄλων τῶν στρατευμάτων ποὺ νὸ ὑπεράσπιζαν, ὅπως καὶ τοῦ ναυτικοῦ, ποὺ οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ναῦτες του χρησιμοποιοῦνταν στὶς στρατιωτικὲς ἐργασίες τῆς πόλεως, καὶ ὕστερα ὄλων αὐτῶν ποὺ κατεῖχαν ἀκόμα οἱ Ἑνετοὶ στὴν Ἀνατολή, ποὺ δὲν θὰ εἶχαν πιά στρατὸ νὰ τὰ ὑπερασπίσουν, θὰ ἐπακολουθοῦσε ἀμέσως τὴν ἀναχώρησή του. Μὰ βλέποντας πὼς τίποτα δὲν θὰ μπορούσε νὰ ἄλλάξῃ τὶς προθέσεις τοῦ Δούκα, καὶ ὅτι προφασίζοταν πὼς εἶχε εἰδικὴ ἐντολὴ τοῦ Βασιλέα, ἀρχίζει νὰ τὸν παρακαλῇ γιὰ χάρη τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ καὶ γιὰ κάθε τι ποὺ εἶχε ἱερὸ στὸν οὐρανὸ καὶ στὴ γῆ, νὰ θελήσῃ μόνο νὰ μείνῃ ὄχτῶ μέρους, καὶ ὁ Γενικὸς Κα-

General s'obligeoit de commancer a traiter des l'heure mesme pourveu qu'il en voulust voir l'effet, mais tout ce qu'ils luy purent represente ne servist a autre chose, qu'a obtenir que quatre ou cinq | <cinq> cens des siens demeurassent quelques 179v jours dans la place, apres l'embarquement des autres, et jusqu'a l'arrivee d'un petit meschant secours du Pape, sous la conduite du Duc de Mirandola prince de sy grand coeur, qu'estant arrive a la Standie voyant tant les françois que les papalins, et les chevaliers de Malte avec leur monde et tous les volontaires desja embarques, et sur leur retour attendans le premier bon vent envoya son monde en la ville, (plus propres pour garder les hospitaux que pour la deffence de une bresche) et pour son | particullier s'en va retourner sur les galeres du Pape, La retrait- 180 te des François, des gens du Pape, et des Maltois, donna subject a quelqu'un a Rome de faire des pasquils fort a propos, apres qu'on y sceut la perte de Candie un desquels je veux noter icy en la mesme langue qu'il a este compose, il faut sca- voir qu'il y a deux statues a Rome, dont on s'en sert ordinairement aux subjects des pasquils l'un appelle Pasquino et l'autre Morforio a ce pasquil cy on les feigne comme s'ils avoyent | dialogue ensemble, Pasquino demande a l'autre, Fratello 180v Morforio perche porti il duolo, e ché nuova, responce, ha cativa

πετάνιος θὰ ἀναλάβαινε νὰ ἀρχίσῃ τὶς διαπραγματεύσεις τὴν ἴδια αὐτὴ στιγμὴ, ἀρκεῖ νὰ ἤθελε αὐτὸς νὰ παρακολουθήσῃ τὸ ἀποτέλεσμα. Μὰ ὅ,τι καὶ νὰ τοῦ παράστησαν δὲν ὠφέλησε σὲ τίποτα ἄλλο παρὰ νὰ πετύχουν νὰ μείνουν τετρακόσιοι ἢ πεντακόσιοι ἀπὸ τοὺς δικoὺς του μερικὲς μέρες στὸ ὄχυρό, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐπιβίβωση τῶν ἄλλων καὶ ὡς τὸν ἐρχομὸ μιᾶς μικρῆς, τιποτένιας βοήθειας τοῦ Πάπα, κάτω ἀπὸ τὴ διοίκηση τοῦ Δούκα τοῦ Μιράντολα. Αὐτὸς ἦταν ἓνας πρίγκηπας μὲ τόσο μεγάλο θάρρος, πού ὅταν ἔφτασε στὴ Ντία καὶ εἶδε τόσο τοὺς Γάλλους ὅσο καὶ τοὺς Παπικοὺς καὶ τοὺς ἰππότες τῆς Μάλτας μὲ τοὺς ἀνθρώπους τους καὶ ὄλους τοὺς ἐθελοντὲς ἐπιβιβασμένους πιά στὰ πλοῖα νὰ περιμένουν τὸν πρῶτο εὐνοϊκὸ ἄνεμο γιὰ τὸν γυρισμὸ τους, ἔστειλε τοὺς ἄνδρες του στὴν πόλη (περισσότερο γιὰ νὰ φυλάξουν τὰ νοσοκομεῖα παρὰ γιὰ νὰ ὑπερασπιστοῦν ἓνα ρῆγμα) ἐνῶ αὐτὸς, φροντίζοντας γιὰ τὸν ἑαυτὸ του, γύρισε στὶς γαλῆρες τοῦ Πάπα. Ἡ ὑποχώρηση τῶν Γάλλων, τῶν Παπικῶν καὶ τῶν Μαλτέζων, ἔδωσε θέμα σὲ μερικὸς στὴ Ρώμη νὰ φτιάξουν σάτιρες πολὺ ταιριαστὲς γιὰ τὴν περίσταση, μόλις ἔμαθον τὸ χαμὸ τοῦ Χάνδακα. Μιὰ ἀπ' αὐτὲς θέλω νὰ σημειώσω ἐδῶ στὴν ἴδια γλῶσσα πού τὴ σύνθεσαν. Πρέπει νὰ ξέρετε πὼς ὑπάρχουν δυὸ ἀγάλματα στὴ Ρώμη πού χρησιμοποιοῦν συνήθως στὰ θέματα τῆς σάτιρας. Τὸ ἓνα λέγεται Πασκίνο καὶ τὸ ἄλλο Μορφόριο. Σ' αὐτὴν ἐδῶ τὴ σάτυρα κάνουν σὰ νᾶχουν διάλογο μεταξύ τους. Ὁ Πασκίνο ρωτᾷ τὸν ἄλλο:—«Fratello Morforio, perche porti il duolo, e ché nuova». Ἀπαντᾷ:

nuova, D : che nuova cativa R : Candia é morta D : et come é morta Candia, et di ché male, responce, di male francese, et quel chi é anchor peggiore é sepolta senza prete et senza crucia, quy veut dire en francois, mon frere Morforio, quelle nouvelle, et pourquoi portes tu le dueil, ha mauvaise nouvelle, quelle mauvaise nouvelle, | Candie est morte, comment est Candie mor- 181
te, et de quel mal, de mal françois (quy veut dire en italien la verolle) et ce quy est emor pis elle est enterrée sans prestre et sans croix, elle est morte de mal francois dit il, comme sy cette nation estoit cause de sa perte, et enterrée sans prestre et sans croix, parce que tant les gens du Pape signifiee par le prestre comme aussy les chevaliers de Malte quy portent la croix, l'ont de mesme delaissée a son extreme necessité, voila donc | Mon- 181V
sieur de Noüaille avec toutes ses troupes, (a la reserve de quatre ou cinq cens) a la Standie, ou il fut arresté envicon quinze jours par des vente contraires, ils ne furent plustot embarques, que le Capitaine General eust advis que les ennemis s'estoyent resolu de donner un assaut general a la ville le lendemain, ce quy l'obligea d'ordonner, que tous les gens de guerre demeurassent tousieurs aux postes, et que tous les aûtres tant natifs qu'estrangers s'y rendissent pareillement au premier coup de la cloche de St Marc, sous payne de la vie sans remission, l'advis

—«Ha cativa nuova». Λέγει :—«che nuova cativa». *Απ. :—Candia é morta». Λ :—«et come é morta Candia, et di ché male». *Απαντᾷ :—«di male francese, et quel chi é anchor peggiore é sepolta senza prete et senza crucia».—Αὐτὸ θὰ πῆ στὰ Γαλλικά : «*Αδελφέ μου Μορφόριο, τί νέα, καὶ γιατί πενθεῖς;» *Απαντᾷ :—«*Ἐχω κακὰ νέα». Λέγει :—«Τί κακὰ νέα;» *Απ. :—«*Ὁ Χάνδακας πέθανε», Λ :—«Πῶς πέθανε ὁ Χάνδακας καὶ ἀπὸ ποιά ἀρρώστεια ;» *Απαντᾷ :—«*Ἀπὸ τῆ Γαλλικῆ ἀρρώστεια (πὸν *Ἰταλικὰ σημαίνει σὺφιλις - μαλαφράντζα) κι' αὐτὸ πὸν εἶναι ἀκόμα χειρότερο, τὸν θάψανε χωρὶς παπᾶ καὶ χωρὶς σταυρό». Πέθανε ἀπὸ τῆ γαλλικῆ ἀρρώστεια, εἶπε, σὰν αὐτὸ τὸ ἔθνος νὰ ἦταν ἡ αἰτία τοῦ χαμοῦ του, καὶ τὸν θάψανε χωρὶς παπᾶ καὶ χωρὶς σταυρό, γιατί τόσο οἱ ἄνθρωποι τοῦ Πάπα, πὸν δηλώνονται μὲ τὸν παπᾶ, ὅπως καὶ οἱ ἱππότες τῆς Μάλτας πὸν κρατοῦνε τὸ σταυρό, τὸν ἐγκατάλειψαν τὸ ἴδιο, στὴ μεγαλύτερῃ του ἀνάγκη. Νὰ λοιπὸν ὁ κ. ντὲ Νοάϊγ μαζὺ μὲ ὄλο του τὸ στρατὸ (ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς τετρακόσιους ἢ πεντακόσιους) στὴ Ντία, ὅπου ἀναγκάσθηκε νὰ σταματήσῃ περίπου δεκαπέντε μέρες, ἀπὸ τοὺς ἐναντίους ἀνέμους. Μόλις εἶχαν ἐπιβιβαστῆ, ὁ Γενικὸς Καπετάνιος εἶχε τὴν πληροφορία πὸς οἱ ἐχθροὶ ἦταν ἀποφασισμένοι νὰ κάμουν μιὰ γενικὴ ἔφοδο στὴν πόλη, τὴν ἐπαύριο, πρᾶγμα πὸν τὸν ὑποχρέωσε νὰ διατάξῃ νὰ μένουν πάντα ὄλοι οἱ στρατιῶτες στὰ πόστα τους καὶ ὄλοι οἱ ἄλλοι, τόσο οἱ ντόπιοι ὅσο καὶ οἱ ξένοι, νὰ πᾶνε κι' αὐτοὶ ἐκεῖ στὸν πρῶτο χτύπο τῆς καμπάνας τοῦ *Αγ. Μάρκου, μὲ τὴν ποινὴ τοῦ θανάτου, χωρὶς ἀνάκληση ποινῆς. *Ἡ πληροφορία δὲν

ne fut pas tout a fait faux | car au dit jour les ennemis ayant 182
 fait jouer deux fourneaux a la Sabionere, monterent en grand
 nombre sur leur effect obligéans ceux quy s' y trouvoient en
 garde (apres en avoir tues quantitté, et blessé le capitaine quy y
 commandoit) de se retirer derriere le retranchement, mais apres
 avoir escarmouches longtemps, et plantes quantitté de drapeaux
 sur la bresche, voyans qu' ils ne pouvoient emporter le retran-
 chement, ny se loger sur la bresche, a cause du canon de l'Arse-
 nal et du Chateau du mole, (quy les flanquoit bien a propos)
 comme aussy de la mousqueterie du retranchement ils se reti-
 rent, ils donnerent a St. | André aussy a mèsme temps mais ils y 182v
 furent plus gaillardement receus, a cause de la presense du Ca-
 pitaine General avec la pluspart de tous les autres generaux, et
 aussy des postes plus spacieux et plus capables de feu, que ce-
 luy de la Sabionere, je ne peux pas m' imaginer que les enne-
 mis ayent desseignes cette action pour un assaut general y ayant
 montres sy peu d' effort, mais plustot pour reconnoistre nos tra-
 vaux, et quel visage nous ferions avec sy peu de monde qu' ils
 scavoyent que nous estions alors, apres le despart hormis les
 gens soldoyes de la Republique, quoy qu' il en aijt esté, ils fu-
 rent repoussés | ceste fois la, et n' ont rien plus tente par leurs 183
 manieres ordinaires de gagner le terrein pied a pied jusqu' a la

ήταν όλότελα σφαλμένη, γιατί σέ δέκα μέρες, οί έχθροί, άφοϋ άνατίναξαν
 δυό φουρνέλλα στή Σαμπιονέρα, άνέβηκαν άμέσως ύστερα άπό τó άποτέλεσμα
 τους πολυάριθμοι, άναγκάζοντας αυτους που φρουρούσαν εκεί (άφοϋ σκότωσαν
 πολλούς και τραυμάτισαν τόν καπετάνιο που τους διοικούσε) νά άποσυρθοϋν
 πίσω άπό τó χαράκωμα όπισθοχωρήσεως. Μά ύστερα άπό πολύωρες άψιμαχίες,
 άφοϋ έστησαν πολλές σημαίες πάνω στο ρήγμα, βλέποντας πώς δέν μπορούσαν
 ούτε νά κυριέψουν τó χαράκωμα, ούτε νά έγκατασταθοϋν πάνω στο ρήγμα έξ
 αιτίας τών κανονιών του ναυστάθμου και του φρουρίου του μώλου (που
 τους πλευροκοπούσαν επίκαιρα) όπως και τών πυροβολισμών τών μουσκέτων
 άπό τó χαράκωμα, άποσύρθηκαν. Σύγχρονα χτύπησαν και στον "Αγ. Άνδρέα,
 μά τους ύποδέχτηκαν εκεί πιό θαρραλέα έξ αιτίας του Γενικού Καπετάνιου με
 τους περισσότερους άπό τους άλλους στρατηγούς, και ακόμα τών πόστων
 που ήταν πιό εύρύχωρα και με πιότερα πυρά άπό την Σαμπιονέρα. Δέν μπο-
 ρώ νά φανταστώ πώς οί έχθροί σχεδίασαν αυτή την έπιχείρηση για γενική
 έφοδο, άφοϋ έδειξαν τόσο λίγη προσπάθεια, μά πιό πολύ για νά άναγνωρίσουν
 τά στρατιωτικά μας έργα και πώς θά αντιδρούσαμε με τόσο λίγο στρατό που
 ήξεραν πώς ήμαστε τότε ύστερα άπό την άναχώρηση όλων, έξω άπό τους στρα-
 τιώτες της Δημοκρατίας. "Όπως κι' αν είχε τó πράγμα, άποκρούστηκαν τή φο-
 ρά αυτή και δέν έπιχείρησαν πιά τίποτα με τους συνειθισμένους τους τρόπους
 για νά κερδίσουν έδαφος βήμα με βήμα, ως την ειρήνη. Νομίζω πώς άνάφερα

paix, il me semble d' avoir fait mention de l' ingenieur Castil-
lan, lequel fust remis a sa charge par l' authoritté de Mr de
Noüaille qu' il s' estoit laissé gagner l' avantage des mines aux
ennemis, ou par ignorance ou par trahison, de sorte qu' en peu
de jours ils s' attacherent a la courtine ou ils travailloient desja
pour les faires sauter (au quel cas ils avroient ouvert les passa-
ge de la ville, ny ayant rien derriere) quand ils en furent chassés
par la sortie dont je fais cy dessus le recit, | mais non obstant 183v
cela il demeura en sa charge jusqu' au desport des françois, au
quel temp voyant qu' il ne pouvoit plus couvrir son manque-
ment ny esviter le chastiment deub a ses merittes, quand il n'
avroit plus un sy bon azille, que la protection de Mr de Noüail-
le, s' advise pour sortir d' une telle labirinthe, de s' en aller
avec luy, lequel pour comble de ses bien faits luy procure en-
core ceste permission du Captaine General, mais devant son des-
part les ennemis s' estoient dereschef loges au pied de la cour-
tine et y avoyent faict sauter une mine | considerable, laquelle 184
ne fist qu' esbouler la muraille n' ayant pas pris le temps de
bien avancer, mais ils travailloyent soigneusement pour y en
faire d' autres, en trois endroits tout contre l' un de l' autre, il
fust donc question ou de se fortifier derriere la courtine, ou bien
par une sortie de les obliger de s' en eloigner, on se prent au
dernier remede, parce qu' il n'y avoit du monde pour se servir

τὸν μηχανικὸ Καστιλὰν ποὺ ἀποκαταστάθηκε στὴ θέση του μὲ τὸ κύρος τοῦ κ.
ντὲ Νοάιγ καὶ ποὺ ἄφησε νὰ κερδίσουν οἱ ἐχθροὶ τὴν ὑπεροχὴ στὶς ὑπονόμους
ἢ ἀπὸ ἄγνοια ἢ ἀπὸ προδοσία, ἔτσι ποὺ σὲ λίγες μέρες προσκολλήθηκαν στὸ
προπέτασμα, ὅπου ἐργάζονταν πιά γιὰ νὰ τις ἀνατινάξουν, (σ' αὐτὴ τὴν περι-
πτωση θὰ ἄνοιγαν πέρασμα στὴν πόλη, ἀφοῦ δὲν ὑπῆρχε τίποτα πίσω), ὅταν
διώχτηκαν ἀπὸ κεῖ μὲ τὴν ἔφοδο ποὺ διηγήθηκα παραπάνω. Μὰ παρ' ὅλα αὐ-
τὰ ἐκεῖνος ἔμενε στὸ ἀξίωμα του ὡς τὴν ἀναχώρηση τῶν Γάλλων. Τότε, βλέ-
ποντας πὼς δὲν μπορούσε πιά νὰ κρύψει τὴν ἀνικανότητά του οὔτε νὰ ἀποφύ-
γη τὴν τιμωρία ποὺ τοῦ ἄξιζε, ὅταν δὲν θὰ εἶχε πιά ἕνα τόσο καλὸ ἄσυλο σὰν
τὴν προστασία τοῦ κ. ντὲ Νοάιγ, ἀποφασίζει γιὰ νὰ βγῆ ἀπὸ ἕνα τέτοιο λα-
βύρινθο νὰ φύγη μαζὺ του. Αὐτός, σὰν ἐπισφράγισμα τῶν καλῶν του πράξεων,
τοῦ προμηθεύει ἀκόμα αὐτὴ τὴν ἄδεια ἀπὸ τὸν Γενικὸ Καπετάνιο. Μὰ πρὶν
ἀπὸ τὴν ἀναχώρησή του, οἱ ἐχθροὶ εἶχαν πάλι ἐγκατασταθῆ στὰ πόδια τοῦ
προπετάσματος καὶ εἶχαν ἀνατινάξει μιὰ σημαντικὴ ὑπόνομο ποὺ δὲν μπόρεσε
παρὰ νὰ γκρεμίσῃ τὸ ἐξωτερικὸ τεῖχος, ἐπειδὴ δὲν εἶχε βρῆ τὸν καιρὸ νὰ προ-
χωρήσῃ ἀρκετά· ἀλλὰ ἐργάζονταν προσεχτικὰ γιὰ νὰ ἀνατινάξουν ἄλλες σὲ τρία
σημεῖα ποὺ ἢ καθεμιά τους εὔρισκε τὴν ἄλλη. Γι' αὐτὸ γεννήθηκε τὸ ζήτημα,
ἢ νὰ ὀχυρωθοῦμε πίσω ἀπὸ τὸ προπέτασμα, ἢ μᾶλλον μὲ μιὰ ἔξοδο νὰ τοὺς
ἀναγκάσωμε νὰ ἀπομακρυνθοῦν. Ἐπιχειροῦν τὸ δεύτερο μέσο θεραπείας τοῦ
κακοῦ, γιατί δὲν εἶχαν ἀνθρώπους νὰ χρησιμοποιήσουν γιὰ τὸ πρῶτο. Ἐνας

du premier, une jeune cavalier appelé Hannibal baron de Genfeldt (dont le pere avoit este general au service de la Republique et le frere aisé | tué la campagne precedante en Candie 184v apres y avoir acquis grande reputation dans l'estime de tous, fust honoré de la conduite de cette sortie, et eut pour cella la regiment de son frere encor vivant tous allemands, et bons vieux officiers et soldats, lesquels avec d'autres gens commandes faisoient le nombre de cens cinquante ou environ ils firent sy bien, qu'ils des nicheurent d'abord ceux quy estoient attaches a la courtine, les entretuans en escarmouche tant que d'autres se fortifiassent | sur le terrain gagné, il receut luy mesme deux 185 coups de mousquet a la poitrine l'un apres l'autre dont chacun le porta par terre, et bien que la bonté de ses armes luy en garantit la vie, le faillut pourtant porter dedans parce qu'il s'en sentoit fort mal, ensuite de quoy les autres se retirerent. aussy, le Capitaine General envoya complimenter ce baron et luy faire presant d'une chaisne d'or sur la medaille de laquelle estoit la ville de Candie Ceste sortie se fist une | heure devant la nuict 185v de sorte que ceux quy travailloyent aux logemens n'eurent pas le temps de les bien achever, quand l'obscurité invita les Turcs d'y retourner les attaquer lesquels les emporterent d'abord, parce qu'il ne falloit que pousser de la main les quartiers qu'

νέος Ιππότης, πού λεγόταν Ἀννίβας, Βαρώνος τοῦ Γιεμφέλνι (πού ὁ πατέρας του ἦταν στρατηγός στήν ὑπηρεσία τῆς Δημοκρατίας καί ὁ μεγαλύτερος ἀδελφός του σκοτώθηκε στήν προηγούμενη ἐκστρατεία στό Χάνδακα, ἀφοῦ ἀπόκτησε μεγάλη φήμη στήν ἐκτίμηση ὄλων) εἶχε τήν τιμή νά διοικήσῃ αὐτή τήν ἔξοδο καί γιά τὸ σκοπὸ αὐτὸ εἶχε τὸ σύνταγμα πού διοικοῦσε ὁ ἀδελφός του ὅταν ἀκόμα ζοῦσε, ὄλους Γερμανοὺς καί καλοὺς, παλιοὺς ἀξιωματικούς καί στρατιῶτες, πού μαζί μὲ ἄλλους ἐντεταλμένους στρατιῶτες ἔφταναν τοὺς πεντακόσιους, ἢ τόσοι πάνω κάτω. Πολέμησαν τόσο καλὰ, πού ξεφώλιασαν ἀμέσως αὐτοὺς πού εἶχαν προσκολληθῆ σὲν τὸ προπέτασμα, σκοτώνοντάς τους σὲν ἀναμεταξὺ σὲ ἀψιμαχίες, ἐνῶ ἄλλοι ὀχυρώνονταν σὲν κερδισμένῳ ἔδαφος. Ὁ ἴδιος πῆρε δυὸ χτυπήματα ἀπὸ μουςκέτο σὲν τὸ στήθος, τὸ ἕνα ὕστερα ἀπὸ τὸ ἄλλο, πού τὸ καθένα τους τὸν ἔρριξε στή γῆ, καί ἂν καί ἡ καλὴ ποιότητα τῶν ὄπλων του τοῦ ἔσωσε τὴ ζωὴ, χρειάστηκε ὅμως νά τὸν μεταφέρουν μέσα, γιὰ αἰσθανόταν πολὺ ἄσχημα. Ὑστερα ἀπ' αὐτό, ἀποσύρθηκαν καί οἱ ἄλλοι. Ὁ Γενικὸς Καπετάνιος, ἔστειλε νά συγχαροῦν τὸν Βαρώνο αὐτὸν καί τοῦ χάρισε μιὰ χρυσὴ ἀλυσίδα πού σὲν μενταγιόν της εἶχε τὴν πόλη τοῦ Χάνδακα. Αὐτὴ ἡ ἔξοδος ἔγινε μιὰν ὥρα πρὶν νά νυχτώσῃ, ἔτσι πού κείνοι πού ἐργάζονταν σὲν καταλύματα δὲν εἶχαν τὸν καιρὸ νά τὰ τελειώσουν καλὰ, ὅταν τὸ σκοτάδι κάλεσε τοὺς Τούρκους νά γυρίσουν νά τὰ προσβάλουν. Τὰ κυρίεψαν ἀμέσως, γιὰ δὲν χρειάζονταν παρὰ νά σπρώξῃ κανεὶς μὲ τὸ χέρι αὐτὰ τὰ καταλύματα πού εἶχαν

on y avoit plantes dans la terre sablonneuse, et mouvante, a St. André les affaires estoyent fort mal aussy de nostre costé car bien que les ennemis ne pouvoient se servir des mines des qu' ils eurent | passes le premier retranchement (ne rencontrans qu' 186 une suite continuelle des rochers jusqu' a l' autre) sy est ce qu' en portant le terrain de celuy la avec, dont ils formoyent leurs tranchées ils se trouverent desja a cinq ou six pas de nostre dernier retranchement et unique deffance, et avoyent advences dix ou douze trenchées de l' une jusqu' a l' autre en ligne droite et collateralle, d' ou ils pourroyent fort commodement monter en grand nombre a l' assaut quand ils auroyent fait bresche | a nos- 186v tre dernier retranchement, d' une batterie de six pieces de canon, qu' ils avoyent desja achevé vers la mer et au dedans du premier, de sorte que le Capitaine General ne voyant plus de ressource aux affaires de la place, ny moyen comme quoy la pouvoir maintenir d' advantage, ne songe qu' a celluy de se retirer d' un sy mauvais pas, sans hasarder la reputation ny la perte indubitable en cas du contraire tant de leur armée et flotte que de tout ce que les Venitiens tenoyent encor en ce Royaume pour cest effect ayant faict signer a tous les autres | generaux l'impos- 187 sibilitté de resister davantage a l' impetuositte des ennemis, dont le courage fut redoublé par la retraite de nos secours, il

στήσει σὲ γῆ ἀμμουδερὴ καὶ κινητῇ. Καὶ τὸν Ἅγιο Ἀνδρέα τὰ πράγματα πῆγαιναν πολὺ κακὰ ἀπὸ τὸ δικό μας μέρος, γιατί ἂν καὶ οἱ ἐχθροὶ δὲν μπορούσαν νὰ χρησιμοποιήσουν ὑπονόμους ἀπὸ τότε πού πέρασαν τὴν πρώτη γραμμὴ ὀπισθοχωρήσεως (ἐπειδὴ δὲν συναντοῦσαν πιά παρὰ μιὰ συνεχῆ σειρὰ ἀπὸ βράχους ὡς τὴν ἄλλη), ἂν ἐξαιρέσουμε τὸ χῶμα πού μεταφέραν ἀπ' αὐτὴ μαζύ τους, μὲ τὸ ὁποῖο σχημάτιζαν τὰ χαρακώματά τους, βρεθῆκαν πιά σὲ πέντε ἢ ἕξι βήματα ἀπὸ τὴν τελευταία μας γραμμὴ ὀπισθοχωρήσεως καὶ μοναδική μας ἄμυνα. Καὶ εἶχαν προχωρήσει δέκα ἢ δώδεκα χαρακώματα ἀπὸ τὴ μιὰ στήν ἄλλη, σὲ ἴσια γραμμὴ καὶ παράλληλα, ἀπ' ὅπου μπορούσαν πολὺ εὐκόλα νὰ ἐπιχειρήσουν ἔφοδο σὲ μεγάλο ἀριθμό, ὅταν θὰ ἔκαναν ρῆγμα στήν τελευταία μας ἀμυντικὴ γραμμὴ μὲ μιὰ πυροβολαρχία ἕξ κανονιῶν πού εἶχαν πιά τελειώσει νὰ στήνουν πρὸς τὴ θάλασσα καὶ μέσα ἀπὸ τὴν πρώτη γραμμὴ. Ἔτσι πού ὁ Γενικὸς Καπετάνιος, μὴ βλέποντας πιά νὰ ὑπάρχη διέξοδος στὶς συνθηκες πού βρέθηκε τὸ ὄχυρό, οὔτε μέσο πού νὰ μπορεῖ νὰ τὸ κρατήσῃ περισσότερο, δὲν σκέπτεται πιά παρὰ πῶς νὰ βγῆ ἀπὸ μιὰ τόσο κακὴ θέση, χωρὶς νὰ διακινδυνέψῃ τὴ φήμη οὔτε τὸν βέβαιον χαμὸ, σὲ ἀντίθετη περίπτωσι, τόσο τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου ὅσο καὶ ὅλων αὐτῶν πού οἱ Ἑνετοὶ κρατοῦσαν ἀκόμα σὲ τοῦτο τὸ Βασίλειο. Γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ, ἀφοῦ ἐδήλωσε σ' ὅλους τοὺς ἄλλους στρατηγούς τὸ ἀδύνατον νὰ ἀντισταθοῦν περισσότερο στήν ὀρμὴ τῶν ἐχθρῶν, πού τὸ θάρρος τους διπλασιάσθηκε ἀπὸ τὴν ἀποχώρησι τῶν ἐπικουριῶν μας,

pense au moyen comme il pourroit, quittant la ville desja perdue, moyener une paix honorable a sa Republique, ce quy luy reussit comme je m' en vais racomter, apres avoir montres au prealable, les termes ou la Porte et la Republique estoyent quand le Grand Vizir apprehendoit l' arrivée des françois lequel s'offrit de lever le siege de devant Candie, et abandonner aux Venitiens la moittié de Royaume et de desmolir | Candia neufve, pourveu 187v qu' ils fissent le mesme de La Sude, parce que la premiere se trouvoit scituée a une lieue de la ville de Candie et par conseqnant dans la moitie du Royaume quy escheroit aux Venitiens et l' autre a l' entrée d' un port de mer peu loin de La Canea ville principale pour lors du Turc en ce Royaume, quy servoit de grand azille et lieu de retraite aux armées navalles de la Republique tout le temps de la guerre, et en eschange les Venitiens seroyent obliges de quitter | aux Turcs et leur resti- 188 tuer tout ce qu' ils avoyent pris sur eux, en Delmatie depuis le commancement de cette guerre, c' est a dire une petite place forte vers les frontieres de la Turquie appellée Glissa avec une belle estendue de payes et beaucoup de villages quy y appartiennent a quoy le Senat ne voulut point consentir, et pour preuve de l' esperance qu' il avoit conceüe du secours du Pape et du Roy tres chretien, despoüille son ambassadeur du pouvoir qu' il avoit de traiter la | paix avec la Porte, ne le pouvant retirer 188v

συλλογίζεται με ποιό μεσο θά μπορούσε, εγκαταλείποντας τή χαμένη πιά πόλη, να μεσιτέψη για μιá έντιμη ειρήνη τής Δημοκρατίας του. Αυτό τó πέτυχε, όπως θά διηγηθώ, αφού έδειξε προηγουμένως τούς όρους πού ειχαν διαπραγματευθῆ ἡ Πύλη και ἡ Δημοκρατία, όταν ο Μεγάλος Βεζύρης φοβόταν τόν έρχομό τών Γάλλων. Αυτός προσφέρθηκε τότε να λύση τήν πολιορκία τού Χάνδακα και να αφήση στους Ένετους τó μισό από τó Βασίλειο, και να κατεδαφίση τόν Νέο Χάνδακα, αν έκαναν τó ίδιο για τή Σούδα· γιατί ο πρώτος βρισκόταν οικοδομημένος μιá λευγα από τήν πόλη τού Χάνδακα και έτσι μέσα στο μισό βασίλειο πού θά έπεφτε στους Ένετους, και ἡ ἄλλη στήν είσοδο ενός λιμανιού κοντά στα Χανιά, κύρια πόλη τότε τών Τούρκων σ' αυτό τó Βασίλειο, πού χρησίμευε για μεγάλο άσυλο και καταφύγιο στο ναυτικό τής Δημοκρατίας, όλο τó διάστημα τής πολιορκίας. Για άντάλλαγμα οί Ένετοι θά ἦταν υποχρεωμένοι να αφήσουν στους Τούρκους, και να τούς αποδώσουν όσα τούς ειχαν πάρει στη Δαλματίυ από τήν αρχή τού πολέμου αυτού. Δηλαδή, ένα μικρό φρούριο προς τὰ Τουρκικά σύνορα, πού ώνομαζόταν Γκλίσσα, με μιá ώραία περιοχή και πολλά χωριά πού τής ανῆκαν. Σ'αυτά ἡ Γερουσία δέν θέλησε καθόλου να συγκατατεθῆ και για να δείξη τις έλπίδες πού ειχε αποκτήσει από τή βοήθεια τού Πάπα και τού Χριστιανικότατου Βασιλέα, αφαιρεί από τόν πρέσβυ της τή δικαιοδοσία πού ειχε να διαπραγματεύεται με τήν Πύλη.

du tout d' entre leurs mains, le donnant toutes fois au Capitaine General, pour s' en servir en cas de grande necessité seulement, et que leurs affaires ne reussissent selon qu' on les figuroit, ce quy fut un trait de grande prevoyancé dont ne manque jamais cette Republique, car sy le Capitaine General n' avoit le pouvoir d' entrer en traite de paix avec le Grand Vizir, il se fust obligé d' abandonner la ville sans que la Republique en eut | pû tirer autre utilité que le libre embarquement d' une partie 189 de cè qu' il s' y trouvoit dedans, au lieu des avantageux termes de paix, que sa prudence et celle de ceux qu' il y employ a pescher parmi les desordres des affaires ou ils se trouvoit engages comme vous allez voir, comme il fust donc resolu de rendre la place a quelque condiction que cè fust quy tenoit de l' honorable le Capitaine General jette la pensée sur le collonel Anandie (que je dis avoir | esté envoyé au devant des françois) 189v comme une personne bien informé des maximes que les Venitiens sont accoustumes de tenir en des desmelles semblables, les ayans servis depuis le commencement de cette guerre quy sera vingt cinq ans, et ayant faict mettre drapeau blanc sur le Grand Fort (quy fut repondu d' un signal semblable des ennemis) envoy au camp du Turc avec des instructions que personne ne sceut qu' eux et encore deux nobles Venitiens, estant une maxi-

*Επειδή δὲν μπορούσε νὰ τὴν πάρῃ ὁλότελα ἀπὸ τὰ χέρια τους, τὴ δίνει ὁπωσδήποτε στὸν Γενικὸ Καπετάνιο γιὰ νὰ τὴν χρησιμοποιήσῃ σὲ περίπτωσι μεγάλῃς ἀνάγκῃς μόνο καὶ ὅταν τὰ πράγματα δὲν θὰ πῆγαιναν τόσο καλὰ ὅσο ἐφαντάζονταν. Αὐτὸ ἦταν ἓνα χαρακτηριστικὸ τῆς μεγάλης προνοητικότητος ποὺ δὲν λείπει ποτὲ ἀπὸ αὐτὴ τὴ Δημοκρατία. Γιατὶ ἂν ὁ Γενικὸς Καπετάνιος δὲν εἶχε τὴν δικαιοδοσίαν νὰ διαπραγματευθῇ τὴν εἰρήνην μὲ τὸν Μεγάλον Βεζύρη, θὰ ἦταν ἀναγκασμένος νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν πόλιν χωρὶς ἢ Δημοκρατία νὰ πορῇ νὰ ἐπιτύχῃ ἄλλη ὠφέλεια ἀπὸ τὴν ἐλεύθερον ἐπιβίβασιν ἑνὸς μέρους ἀπ' ὅσα βρισκόνταν μέσα, ἀντὶ τοὺς πλεονεκτικὸς ὅρους τῆς εἰρήνης ποὺ πέτυχε ἢ φρόνησίν τῆς καὶ ἢ φρόνησιν ἐκείνων ποὺ μεταχειρίστηκε γιὰ νὰ σώσῃ κάτι ἀνάμεσα ἀπὸ τὴ σύγχυσιν τῶν πραγμάτων ὅπου βρέθηκε μπλεγμένη, ὅπως θὰ δῆτε. Ὅταν ἀποφασίστηκε λοιπὸν νὰ παραδώσῃ τὸ ὄχυρόν, μὲ ὁποιοσδήποτε ὅρους ποὺ θὰ ἦταν κάπως ἐντιμοί, ὁ Γενικὸς Καπετάνιος στρέφει τὴ σκέψιν του στὸν συνταγματάρχην Ἀνάντη (ποὺ εἶπα πῶς εἶχε σταλῆ γιὰ νὰ συναντήσῃ τοὺς Γάλλους) σὰν σὲ πρόσωπον καλὰ πληροφορημένο γιὰ τὶς ἀρχὰς ποὺ οἱ Ἐνετοὶ εἶναι συνειθισμένοι νὰ ἀκολουθοῦν σὲ παρόμοια ξεμπερδέματα, γιὰτὶ τοὺς εἶχε ὑπηρετήσῃ ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τοῦ πολέμου αὐτοῦ, δηλαδὴ εἰκοσιπέντε χρόνια. Καὶ ἀφοῦ ἔστησαν λευκὴ σημαίαν πάνω στὸ Μεγάλον Φρούριον (ποὺ ἀνταποδόθηκε μ' ἓνα παρόμοιον σύνθημα τῶν ἐχθρῶν) τὸν ἔστειλαν στὸ στρατόπεδον τῶν Τούρκων μὲ ὁδηγίαν ποὺ δὲν ἤξερε κανεὶς ἔξω ἀπ' αὐτοὺς, καὶ ἀκόμα δυὸ εὐγενεῖς

me | de cette nation de ne pas communiquer ses secrets mesme ¹⁹⁰
 aux premiers generaux des estrangers ou il fut rencontre d' un
 Bassa Bascha de la part du Grand Vizir, du commencement il
 trouva une grande difficulté a faire consentir le Visir a une paix,
 car il vouloit qu' on luy abandonnast premierement la ville et
 puis qu' il se traitteroit de la paix par une abbassade, mais le
 dict collonel fist sy bonne contenance et parla sy hardy et me-
 naçant comme sy l' armée de France n' estoit | partie que pour ^{190v}
 ravager le pays du Turc, qu' en fin il se laissa emporter a un
 accommodement, tant par ses raisons que par la sollicitation de
 ses soldats propres, lesquels ignorans nostre condiction, et las-
 ses d' une sy longue suite des continuelles fattiques, l' obli-
 geant d' accorder les condicions que le collonel luy presentoit,
 celles quy sont parvenues a la cognoissance d' un chacun sont
 que les Venetiens abandonneroyent la place de Candie aux Turcs,
 avéc tout le royaume, a la reserve de trois pettittes | forteresses, ¹⁹¹
 appeles, Spinalongua, Suda, et Carabousa, qu'ils avroyent a tenir
 net leurs porte et toutes leurs costes, des voleurs et corsaires
 chretiens qu' ils les nommoient comme les Chevaliers de Malte,
 les galeres du Pape, de Florence, de Gennes, et tous aütres quels
 qu' ils fussent et qu' ils eussens a joindre leur armée navalle a
 celle des Turcs, contre tous les ennemis de la Porte, mais le Ca-

Ένετούς. Γιατί είναι μιὰ ἀρχὴ τοῦ ἔθνους αὐτοῦ νὰ μὴν ἐμπιστεύεται τὰ μυστι-
 κί του ἀκόμα καὶ στοὺς πρῶτους στρατηγούς τῶν ξένων. Συναντήθηκε λοιπὸν
 μὲ ἕναν Μπᾶς - Πασᾶ ἀπὸ μέρους τοῦ Μεγάλου Βεζύρη. Στὴν ἀρχὴ βρῆκε με-
 γάλῃ δυσκολία νὰ κάμῃ τὸν Βεζύρη νὰ συγκυτατεθῆ στὴν εἰρήνη, γιατί ὁ τε-
 λευταῖος ἤθελε νὰ τοῦ παραδόσουν πρῶτα τὴν πόλῃ καὶ ὕστερα νὰ διαπραγμα-
 τευθῆ γιὰ τὴν εἰρήνη μὲ μιὰ πρεσβεία. Μὰ ὁ παραπάνω συνταγματάρχης κρά-
 τησε τόσο καλὴ στάση καὶ μίλησε τόσο θαρραλέα καὶ ἀπειλητικά, σὰν νὰ μὴν
 εἶχε φύγει ὁ Γαλλικὸς στρατὸς παρὰ γιὰ νὰ λεηλατήσῃ τὴ χώρα τῶν Τούρκων,
 ποὺ στὸ τέλος παρασύρθηκε αὐτὸς σὲ συμβιβασμὸ τόσο ἐξ αἰτίας τῶν ἐπιχειρη-
 μάτων ἐκείνου ὅσο καὶ τῶν παρακλήσεων τῶν δικῶν του στρατιωτῶν. Γιατί αὐτοί,
 ἀγνοῶντας τὴν κατάστασή μας καὶ κουρασμένοι ἀπὸ μιὰ τόσο μακριὰ σειρὰ συ-
 νεχῶν κόπων, τὸν ὑποχρέωσαν νὰ συμφωνήσῃ στοὺς ὅρους ποὺ ὁ Συνταγματάρ-
 χης τοῦ παρουσίασε. Οἱ ὅροι ποὺ γνωστοποιήθηκαν τελικὰ εἶναι πὼς οἱ Ένε-
 τοὶ θὰ παράδιναν τὸ ὄχυρὸ τοῦ Χάνδακα στοὺς Τούρκους μαζὺ μὲ ὅλο τὸ Βα-
 σίλειο, ἐκτὸς ἀπὸ τρία μικρὰ κάστρα ποὺ λέγονταν Σπιναλόγκα, Σούδα καὶ
 Γραμβούσα, καὶ θὰ κρατοῦσαν καθυρὰ τὰ λιμάνια τοὺς καὶ ὅλες τὶς ἀκτές
 τοὺς ἀπὸ τοὺς ληστὲς καὶ τοὺς χριστιανοὺς κουρσάρους, ποὺ τοὺς ὀνόμα-
 ζαν, ὅπως τοὺς ἱππότες τῆς Μάλτας, τὶς γαλέρες τοῦ Πάπα, τῆς Φλωρεντίας,
 τῆς Γένουας καὶ ὅλων τῶν ἄλλων, ὅποιοι καὶ νὰ ἦταν. Ἀκόμα ὅτι θὰ ἔνωσαν
 τὸ ναυτικὸ τοὺς μὲ τὸ Τουρκικὸ ἐναντίον ὅλων τῶν ἐχθρῶν τῆς Πύλης· μὰ ὁ

pitaine General a exceptes les chrestiens, les Venetiens avroyent en eschange premierement le libre embarquement de tout ce quy se trouvoit en Candie a la reserve de la | moitié des canons, 191V mortiers et munition de guerre, et aussy tout ce qu' il ne se pourroit transporter dedans le temps accorde resteroit au Turc, aussy le Grand Visir a renoncé a toute pretention sur Glissa place forte de la Dalmatie avec tout ce que les Venitiens ont pris au Turc en ce pays la depuis le commencement de la guerre semblablement s' obligea de secourir puissamment contre tous leur ennemis, s' ils s' en vouloyent servir, il fut accordé douze jours de bonoce ou les galeres, et moindres bastimente pourroyent passer de Candie a la Standie ou toute l' armée navalle des Venetiens y estoit, nous y demeurasmes | toutes fois apres 192 la paix faitte et hostages donnees de part et d' autre environ trois sepmaines a cause des grande vents quy empechoyent le passage. Enfin le 17 Septembre s: v: nous partismes de Candie en la maniere suivante, le Capitaine General ne se fioit guere aux Turcs, de sorte qu' il se transporta au Chateau quy est a l' embouchure du mole, pour d' autant plus haster (par sa continuelle presence) l' embarquement des canons, mortiers, et munition de guerre, accordes par le traitté que des habitans avec leurs mobilles, et les soldats malades et blesses mais quoy qu' en aït esté son

Γενικός Καπετάνιος ἐξαίρεσε τοὺς Χριστιανούς. Οἱ Ἐνετοὶ σὲ ἀντάλλαγμα θὰ εἶχαν πρῶτα τὴν ἐλεύθερη ἐπιβίβαση γιὰ κάθε τί πὺ βρισκόταν στὸν Χάνδακα, ἔξω ἀπὸ τὰ μισὰ κανόνια, ὀλμούς καὶ πολεμοφόδια· καὶ ἀκόμα, ὅ,τι δὲν θὰ μποροῦσε νὰ μεταφερθῆ μέσα στὸν συμφωνημένο καιρό, θὰ ἔμενε στὸς Τούρκους. Ἀκόμα ὁ Μεγάλος Βεζύρης παραιτήθηκε ἀπὸ κάθε ἀπαίτηση πάνω στὴ Γκλίσσα, ὄχυρὸ τῆς Δαλματίας, μὲ ὅλα ὅσα οἱ Ἐνετοὶ πῆραν ἀπὸ τοὺς Τούρκους σ' αὐτὴν ἐκεῖ τὴ χώρα, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ πολέμου· τὸ ἴδιο ὑποχρεώθηκε νὰ βοηθήσῃ μὲ δύναμη ἐναντίον ὅλων τῶν ἐχθρῶν τους, ἂν ἤθελαν νὰ κάμουν χρῆση τῆς βοήθειάς τους. Παραχωρήθηκαν 12 μέρες ἐκεχειρίας, πὺ οἱ γαλέρες καὶ τὰ μικρότερα πλοῖα θὰ μποροῦσαν νὰ περάσουν ἀπὸ τὸν Χάνδακα στὴ Ντία, ὅπου ἦταν ὅλο τὸ ναυτικὸ τῶν Ἐνετῶν. Μείναμε ὁμως, ἀφοῦ ἔγινε εἰρήνη καὶ δόθηκαν ὀμηροὶ ἀπὸ τὴ μιὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, περίπου τρεῖς ἐβδομάδες, ἔξ ἀιτίας τῶν δυνατῶν ἀνέμων πὺ ἐμπόδιζον τὸ πέρασμα. Τέλος, στὶς 17 Σεπτεμβρίου, φύγαμε ἀπὸ τὸν Χάνδακα μὲ τὸν ἀκόλουθο τρόπο: Ὁ Γενικός Καπετάνιος δὲν ἐμπιστευόταν καθόλου στὸς Τούρκους, ἔτσι πὺ μεταφέρθηκε στὸ φρούριο πὺ εἶναι στὸ στόμιο τοῦ μώλου γιὰ νὰ ἐπιταχύνῃ (μὲ τὴ διαρκῆ παρουσία του) τόσο τὴν ἐπιβίβαση τῶν κανονιῶν, τῶν ὀλμων καὶ τῶν πολεμοφοδίων, σύμφωνα μὲ τὴ συνθήκη, ὅσο καὶ τῶν κατοίκων μὲ τὴν οἰκοσκευὴ τους, καὶ τῶν ἀρρώστων καὶ πληγωμένων στρατιωτῶν. Μὰ ὅποια καὶ ἂν ἦταν ἡ πρόθεσή του, ὁ πολὺς κόσμος δὲν ἔπαυε νᾶχη ὑποψίες

| intention, les comuns ne laissoient d' en prendre ombrage et ^{192v}
d'en parler hautement entre eux, tout estant donc embarqué a la
reserve des gens de service, quy pouvoient faire le nombre de
trois mille ou dadvantage, quy demeuroient tousiours en gar-
de sans relasche a cause de grande quantitté de dehors, qu' il
nous falloit garder aux endroits de la place, quy n' estoient pas
attaqués, de maniere que la moindre partie de nos gens pouvoit
estre employée aux deux postes attaquées, d' ou l' on peut re-
cueillir la foiblesse de nos gardes, le dernier retranchement de ¹⁹³
St. André seul estant plus de 300 par | d' estendue, on se re-
solut d' embarquer toutes les troupes de nuict, et sans aucun
bruit, pour esviter les malheurs que la perfidie ordinaire de ceste
nation barbare a faict sentir en mille tels rencontres, a des gens
abandonnes de la fortune et soumis aux loix du plus fort comme
nous estions alors, et pour favoriser cette retraite l' on com-
mande des gens detaches pour occuper les postes les derniers,
et pour esviter la confusion a l' embarquement, l' on assigne a
ceux de chaque poste leur chemin particulier et leurs galeres et
barques quy les attendoyent au quay avec un general ou autre
personne de veneration deu a sa | presence empechat tout desor- ^{193v}
dre, ainsy a la pointe du jour toutes les troupes estoient embarquées
et hors du mole hormis ceux quy faisoient la retraite, lesquels

καὶ νὰ μιλή γι' αὐτὲς στὰ φανερά μεταξὺ του. Ἔτσι λοιπὸν ἐπιβιβάστηκαν ὅλοι
ἔξω ἀπὸ τοὺς ἄνδρες τῆς ὑπηρεσίας, πὺν ἴσως ἔφταναν τοὺς τρεῖς χιλιάδες ἢ
παραπάνω· αὐτοὶ ἔμεναν πάντοτε φρουρά, χωρὶς διακοπή, ἐξ αἰτίας τῶν πολ-
λῶν ἐξωτερικῶν ὀχυρωμάτων πὺν ἦταν ἀνάγκη νὰ φυλάξωμε στὰ σημεῖα τοῦ
ὀχυροῦ πὺν δὲν εἶχαν προσβληθῆ, ἔτσι πὺν τὸ μικρότερο μέρος ἀπὸ τοὺς ἄν-
δρες μας μπορούσαν νὰ χρησιμοποιηθοῦν στὶς δυὸ θέσεις πὺν προσβάλλονταν.
Ἄπ' αὐτὸ μπορεῖ κανεὶς νὰ συμπεράνη τῆ μικρὴ δύναμη τῶν φρουρῶν μας, ἀ-
φοῦ ἡ τελευταία γραμμὴ ὑποχωρήσεως τοῦ Ἀγ. Ἀνδρέα, μόνη αὐτή, εἶχε ἔκταση
περσότερο ἀπὸ 300 βήματα. Ἀποφάσισαν λοιπὸν νὰ ἐπιβιβάσουν ὅλα τὰ
στρατεύματα νύχτα καὶ χωρὶς θόρυβο, γιὰ νὰ ἀποφύγουν τὰ κακὰ πὺν ἡ συ-
νειθισμένη ἀπιστία τοῦ βάρβαρου αὐτοῦ ἔθνους προξένησε σὲ χίλιες τέτοιες πε-
ριστάσεις σὲ ἀνθρώπους πὺν ἡ τύχη τοὺς ἐγκατάλειψε καὶ εἶχαν ὑποταχθῆ στοὺς
νόμους τοῦ πιὸ δυνατοῦ, ὅπως ἐμεῖς τότε. Γιὰ νὰ βοηθήσουν τὴν ἀποχώρηση
αὐτή, στέλνουν ἀπισπάσματα γιὰ νὰ ἐπανδρώσουν τὰ πόστα, σὰν ὀπισθοφυλα-
κὲς. Καὶ γιὰ νὰ ἀποφύγουν τὴ σύγχυση στὴν ἐπιβίβαση, ὀρίζουν στοὺς ἄνδρες
τοῦ κάθε πόστου τὸν ἰδιαίτερο δρόμο πὺν θὰ ἀκολουθοῦσαν, ὅπως καὶ τὶς γα-
λέρες καὶ τὶς βάρκες πὺν τοὺς περίμεναν στὴν προκυμαία μὲ ἓνα στρατηγὸ ἢ
ἄλλο σεβαστὸ πρόσωπο, ὥστε ἡ παρουσία του νὰ ἐμποδίσῃ κάθε ἀταξία. Ἔτσι,
τὰ ξημερώματα, ὅλα τὰ στρατεύματα εἶχαν ἐπιβιβασθῆ, καὶ εἶχαν βγῆ ἔξω ἀπὸ
τὸ μῶλο, ἐκτὸς ἀπὸ κείνους πὺν κάλυπταν τὴν ὀπισθοχώρηση. Αὐτοὶ, ἀφοῦ δό-

apres le signal donné, se retirent en bon ordre de tous les postes en mesme temps a leurs bastiments, quy les attendoyent quelques uns vouloyent reputer a faute de courage au Capitaine General et autres generaux de ne pas avoir faitte cette retraite en plein jour avec enseigne desployée et tambour battant, on ne scauroit justement blames ceste prevoyance, quand on considerera l' example de Famaguste arrivée aux Venitiens le siecle passé et | <et> beaucoup d' autres que l' on trouve dans l' histoire, ¹⁹⁴ aussy quand on regarde de pres le peu d' avantage, qu' ont eu les Turcs par ceste paix, il seroit a craindre, qu' ils ne s' enfrenassent sans beaucoup de scrupule aux moindres occasions quy se presenteroyent mais l' experience nous a fait voir le contraire, et que jamais chretiens ne pourroyent garder plus religieusement leur parole qu' ils ont faict cette fois, cy, C' est une pollitique particuliere a ce Visir entre tous les Turcs, ce que l' on peut comprendre de ce que le Major de la place a racomté estant demeuré en Candie apres l' embarquement des troupes | pour leur ^{194v} en rendre les clefs quy dit, que quelques gens commandés des Turcs, entrant les premiers dans la ville, et voyant le peu de fortification qu' il y avoit, crachoyent et tiroyent leur barbe de depit d' avoir sy laschement permis que nous eschapassions de leurs mains a sy bon marché, de la l' on peut aisement recueillir

θηκε τὸ σύνθημα, ἀποσύρονται μὲ καλὴ τάξη, ἀπ' ὅλα τὰ πόστα ταυτόχρονα στὰ πλοῖα τοὺς ποὺ τοὺς περίμεναν. Μερικοὶ ἤθελαν νὰ ἀποδώσουν σὲ ἔλλειψη θάρρους τοῦ Γενικοῦ Καπετάνιου καὶ ἄλλων στρατηγῶν ὅτι δὲν ἔκαμαν τὴν ἀποχώρηση αὐτὴ φανερὰ τὴν ἡμέρα, μὲ σημαία ξεδιπλωμένη καὶ κάτω ἀπὸ τοὺς ἤχους τῶν τυμπάνων. Μὰ πραγματικὰ δὲν θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ κατακρίνη αὐτὴ τὴν προνοητικότητα, ὅταν λάβῃ ὑπ' ὄψει τὸ προηγούμενο τῆς Φαμαγούστας ποὺ συνέβηκε στοὺς Ἐνετοὺς τὸν περασμένο αἰῶνα, καὶ πολλὰ ἄλλα ποὺ βρῖσκει κανεὶς στὴν ἱστορία. Ἄκόμα ὅταν ἔχει ὑπόψει κανεὶς ἀπὸ κοντὰ τὰ μικρὰ πλεονεκτήματα ποὺ εἶχαν οἱ Τούρκοι ἀπ' αὐτὴ τὴν εἰρήνη, θᾶπρεπε νὰ φοβᾶται ὅτι δὲν θὰ συγκρατοῦνταν καὶ δὲν θᾶδειχναν πολλοὺς δισταγμοὺς στὴν πιὸ μικρὴ εὐκαιρία ποὺ θὰ παρουσιαζόταν. Μὰ τὰ πράγματα ἔδειξαν τὸ ἀντίθετο, καὶ πῶς ποτὲ Χριστιανοὶ δὲν θὰ μπορούσαν νὰ κρατήσουν τὸ λόγο τοὺς μὲ περισσότερὴ εὐβλάβεια, ὅπως αὐτοὶ τὸν τήρησαν τούτῃ ἐδῶ τῆ φορὰ. Εἶναι αὐτὸ μιὰ ξεχωριστὴ πολιτικὴ τούτου τοῦ Βεζύρη ἀνάμεσα σ' ὅλους τοὺς Τούρκους· πρᾶγμα ποὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ καταλάβῃ ἀπ' ὅ,τι διηγήθηκε ὁ φρούραρχος ποὺ ἔμεινε στὸν Χάνδακα ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐπιβίβαση τῶν στρατευμάτων, γιὰ νὰ τοὺς παραδῶσῃ τὰ κλειδιά. Αὐτὸς εἶπε πῶς οἱ ἄνδρες τοῦ Τουρκικοῦ ἀποσπάσματος ποὺ μπῆκαν πρῶτοι μέσα στὴν πόλη, βλέποντας τὴ λίγη ὀχύρωση ποὺ ὑπῆρχε, φτοῦσαν καὶ τραβοῦσαν τὰ γένηια τοὺς ἀπὸ πείσμα, ποὺ μὲ τόση ἀνανδρία εἶχαν ἐπιτρέψει νὰ γλυτώσωμε ἔτσι φτηνὰ ἀπὸ τὰ χέρια τοὺς. Ἄπο

que la cause que les Turcs nous traitterent sy bien a nostre despartie, estoit plustot leur subjection au commandement de leur chef, lequel le faisoit pous s' en prevaloier une autre fois affin que l' on ne fist point de difficulté a l' advenir de s' eu remettre a sa parole | quy est une maxime que devroyent observes tous ¹⁹⁵ conquerans, et par laquelle Cesar fraya le chemin a tant de conquests, que aucune disposition donc qu' ils y ont eu de leur mouvement propre, ils nous virent donc serrer les restelles ou sorties de nos pallissades, et partir du poste sans se mouvoir ou faire semblant de le scavoier, aussy tout le temps du drapeau blanc (dont la pluspart les grande vents nous y retiendrent) ils se monstroyent sans aucune impatience, il est digne de louange, et puis dire sans exemple de voir les deffendans sy peu estonnés de l' apprehension de la perte generale de la ville et tous ceux quy estoyent dedans, | (bien que les principaux generaux, ^{195v} et d' autres a leur exemple leur en donnassent trop de sujet, envoyans a la Standie, tout ce qu' ils avoyent de quelque valeur, devant qu' il soit parlé un mot de paix) qu' il ne s' est jamais entendu du faire mention ny a officier ny a soldats d' accorder pour la rendition de la place, mais faisoient sy bon visage, comme sy les ennemis n' estoyent encore que dans le fossé de la place, estant donc tous embarques nous nous rendismes a nostre flotte a la Standie ou le Capitaine General s' arresta 10 a

κει μπορεί κανείς εύκολα να συμπεράνει πώς ή αίτια που οί Τούρκοι φέρθηκαν τόσο καλά στην αναχώρησή μας ήταν, τὸ πιὸ πολὺ, ή ὑποταγή στις διαταγές του ἀρχηγού τους, ὁ ὁποῖος τὸ ἔκανε για νὰ ἐπωφεληθῆ ἀπ' αὐτὸ μιὰ ἄλλη φορά, ἔτσι που νὰ μὴν τοῦ φέρνουν στὸ μέλλον δυσκολίες νὰ ἐμπιστευθοῦν στὸν λόγο του. Εἶναι μιὰ ἀρχή που θὰ ἔπρεπε νὰ κρατοῦν ὅλοι οἱ κατακτητές, καὶ που μὲ τὴ βοήθειά της ὁ Καῖσαρ ἄνοιξε τὸν δρόμο σὲ τόσες κατακτήσεις. Ὅποια διάθεση λοιπὸν κι' ἂν εἶχαν ἀπὸ δική τους παρόρμηση, μᾶς εἶδαν νὰ κλείνωμε τὰ δρύφακτα ἢ τις ἐξόδους τῶν φρακτῶν μας, καὶ νὰ φεύγωμε ἀπὸ τὰ πόστα, χωρὶς νὰ κινηθοῦν ἢ νὰ δείξουν πὼς τὸ ξέρουν. Ἀκόμα, ὅλον τὸν καιρὸ που εἶχαμε ὑψωμένη τὴ λευκὴ σημαία (που τὸν περισσότερο μᾶς κράτησαν οἱ δυνατοὶ ἄνεμοι) δείχνονταν χωρὶς καμμιά ἀνυπομονησία. Εἶναι ἄξιο ἐπαίνου, καὶ μπορεί κανείς νὰ πῆ χωρὶς προηγούμενο, νὰ βλέπης τοὺς ὑπερασπιστὲς τόσο λίγο θορυβημένους ἀπὸ τὴν αἴσθηση τοῦ γενικοῦ χαμοῦ τῆς πόλεως μὲ κάθε τι που ἦταν μέσα (ἂν καὶ οἱ κυριώτεροι στρατηγοὶ καὶ ἄλλοι ἀκολουθῶντας τὸ παράδειγμά τους, τοὺς ἔδωσαν ἀρκετὰ νὰ τὸ καταλάβουν, ἀφοῦ ἔστειλαν στὴ Ντία ὅ,τι εἶχαν μὲ κάποια ἄξια, πρὶν νὰ εἰπωθῆ μιὰ λέξη εἰρήνης, γιατί δὲν ἀκούστηκε ποτὲ νὰ ἀνακοινῶνουν σὲ ἀξιωματικούς ἢ σὲ στρατιῶτες για νὰ συμφωνήσουν στὴν παράδοση τοῦ ὄχυροῦ). Ἀλλὰ ἔδειχναν τόσο καλὴ ὄψη, σὰ νᾶταν ἀκόμα οἱ ἐχθροὶ μέσα στὴν τάφρο τοῦ ὄχυροῦ. Ἀφοῦ λοιπὸν ἐπιβιβαστήκαμε ὅλοι, πήγαμε στὸν στόλο μας, στὴ Ντία, ὅπου ὁ Γενικός

12 jours auquel temps et huit jours apres nostre despart de Candie | le Grand Visir y fist son entrée solennelle, estant le Ven- 196
dredy a leur grande feste, fit tirer trois salvées de plus de 400
pieces de canons par trois fois ce jour la, c' est a dire, le matin,
le midy, et le soir, avec autant de toute leur mousqueterie, quy
estoit fort beau a voir, mais peu agreable pour les Venitiens, de
la a trois ou quatre jours le Captaine General, envoya toute l'
armée a Corfu, ou il luy donna son rendesvous general, pro-
mettant de la suivre, soudain qu' il eust donné ordre a l' assu-
rance de ces trois pettittes forteresses, qu' il leur restoit encor
en cette isle, ou il alla en personne, accompagné de Mr St. An-
dré et quelques | ingenieurs, y portant du monde pour fortifier 196v
les garnisons et y laissa deux des principaux nobles apres luy, com-
me le General, et proviseur de Candie, le premier a la Sude, et l'
autre a la Spinalongue, la flotte de vaisseaux passant sur la coste
de Morée fut jointe des neuf vaisseaux corsaires de Tripolly et
Barbarie, lesquels se diviserent en trois escadres, chacune de
trois vaisseaux et trouvant le temps a propos pour eux quy sont
fort leger a la voile, et se servent de la rame estant calme et
brouillard, la costoyerent jusqu' a l' entrée du canal de Zante, en
arrachans tousiours quelques plumes des aisles de sorte qu'

Καπετάνιος σταμάτησε 10 ἢ 12 μέρες. Τὸν καιρὸ αὐτὸ καὶ ὀκτὼ μέρες ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀναχώρησή μας ἀπὸ τὸν Χάνδακα ὁ Μεγάλος Βεζύρης ἔκαμε τὴν ἐπίσημη εἰσοδὸ του, ἡμέρα Παρασκευή. Στὸ μεγάλο τους πανηγυρισμὸ, διάταξε νὰ ρίξουν τρεῖς χαιρετιστήριες βολές ἀπὸ περισσότερο ἀπὸ τετρακόσια κανόνια, τρεῖς φορές τὴν ἡμέρα ἐκείνη, δηλαδή τὸ πρωῖ, τὸ μεσημέρι καὶ τὸ βράδυ, μαζὺ μὲ ἄλλες τόσες ἀπὸ ὅλα τους τὰ μουσκέτα, πράγμα ποὺ ἦταν πολὺ ὠραῖο νὰ τὸ βλέπη κανεὶς, μὰ πολὺ λίγο εὐχάριστο γιὰ τοὺς Ἑνετούς. Ἀπὸ κεῖ, σὲ τρεῖς ἢ τέσσερις μέρες, ὁ Γενικὸς Καπετάνιος ἔστειλε ὅλα τὰ στρατεύματα στὴν Κέρκυρα, ὅπου τοὺς ὤρισε γενικὴ συνάντηση, μὲ τὴν ὑπόσχεση πὼς θὰ τοὺς ἀκολουθοῦσε μόλις θὰ ἔδινε διαταγές γιὰ τὴν ἀσφάλεια αὐτῶν τῶν μικρῶν κάστρων ποὺ τοὺς ἔμεναν ἀκόμα σὲ τοῦτο τὸ νησί. Ἐκεῖ πῆγε προσωπικὰ μὲ συνοδεία τὸν Κον νιέ Σαίντ - Ἀντρέ καὶ μερικὸς μηχανικούς, φέρνοντας στρατὸ γιὰ νὰ ἐνισχύση τὶς φρουρές, καὶ ἄφησε δυὸ ἀπὸ τοὺς κυριώτερους ὕστερα ἀπ' αὐτόν [εὐγενεῖς, ὅπως τὸν Φρούραρχο καὶ τὸν Προβλεπτή τοῦ Χάνδακα, τὸν πρῶτο στὴ Σούδα καὶ τὸν ἄλλο στὴν Σπιναλόγκα. Ὁ στόλος τῶν πλοίων, περνώντας τὴν ἀκτὴ τοῦ Μωριά, συναντήθηκε μὲ ἑννιά κουρσάρικα καράβια τῆς Τρίπολης καὶ τῆς Μπαρμπαριᾶς, ποὺ διαιρέθηκαν σὲ τρεῖς μοῖρες, καθεμιὰ ἀπὸ τρία πλοῖα καὶ βρίσκοντας τὸν κατάλληλο καιρὸ γι' αὐτά, ποὺ εἶναι πολὺ ἔλαφριά στὸ πανὶ καὶ χρησιμοποιοῦν κουπί ὅταν εἶναι γαλήνη καὶ καταχνιά, τὸν παρακολούθησαν πλάϊ - πλάϊ ὡς τὴν εἰσοδο τοῦ καναλιοῦ τῆς Ζακύνθου, ἀποσπώντας του κάθε τόσο ἀπὸ τὶς φτεροῦγες μερικὰ φτερά' ἔτσι,

estant arrivée | au port quantitté de petits bastimens se trouve- 197
 rent a dire, entre autres celuy ou estoyent embarquées les trou-
 pes de l' eveque d' Argentine, qu' on sceut apres estre prise de
 ces corsaires, or le Capitaine General estant arrivé a Zante, et
 toute l' armée desja a Corfu, receut ordre du Senat de l' y rap-
 peller tout a la reserve des troupes auxiliaires, qu' il manda a
 Venise dont malheureusement une bonne partie fut sulmergée
 par une tempeste quy les prit sur la coste de l' Apuglie en Ita-
 lie, comme tout le reste du brave regiment de Savoye, excepté
 le major quy ne s' y trouva point aussy celuy de Baviere a la
 reserve du major quy se | trouvoit par son bonheur malade a 197v
 Zante, sur quoy est a remarquer que les poltrons trouvent la fin
 de leurs jours aussy bien, (parfois plustot) que les braves et
 courageux, car tous les officiers de ce regiment de Baviere estoy-
 ent des feneans, le seul Major excepte, lequel contre le sentiment
 et advis des autres prit un poste honorable, en Candie avec une
 partie de son monde, au lieu que les autres ne se presentoyent
 jamais ou ils crussent estre en danger de leur vie, enfin beau-
 coup d' autres vaisseaux perirent ceste fois la, les uns charges
 ds canons, mortiers et munitions de guerre et | d' autres des 198
 habitans et mobiles de Candie, il se parloit diversement du sujet
 pourquoy les Venitiens ont renvoyes leurs troupes a Zante mais

πού όταν έφτασε στο λιμάνι, μερικά μικρά καράβια έλειπαν, ανάμεσα στ' άλ-
 λα, εκείνο που είχε επιβιβασθή ο στρατός του έπισκόπου της 'Αργεντίνας, που
 μάθαμε ύστερα πώς κυριεύθηκε απ' τους κουρσάρους. Λοιπόν, όταν ο Γενικός
 Καπετάνιος έφτασε στη Ζάκυνθο, και όλη πιά ή άρμάδα στην Κέρκυρα, πήρε
 διαταγή από τη Γερουσία να την ανακαλέση όλη εκεί, έξω από τα βοηθητικά
 στρατεύματα που έστειλε στη Βενετία. 'Απ' αυτά ένα μεγάλο μέρος βυθίστηκε
 δυστυχώς από μια τρικυμία που τον έπιασε στη,ν άκτή της 'Απουλίας στην 'Ιτα-
 λία, όπως όλο το υπόλοιπο γενναίο σύνταγμα της Σαβόιας, εκτός από τον ταγ-
 ματάρχη που δεν ήταν μέσα, και το σύνταγμα της Βαυαρίας, εκτός από τον
 ταγματάρχη που βρισκόταν για καλή του τύχη άρρωστος στη Ζάκυνθο. Πάνω
 σ' αυτό μπορεί κανείς να παρατηρήση πώς οι άνανδροι βρίσκουν κι' αυτοί τον
 θάνατό τους όπως (και καμμιά φορά πιο γρήγορα) οι γενναίοι και οι θαρρα-
 λέοι· γιατί όλοι οι αξιωματικοί του συντάγματος αυτού της Βαυαρίας ήταν τι-
 ποτένιοι, εκτός από τον ταγματάρχη, που αντίθετα απ' ό,τι αισθάνονταν και
 έκριναν οι άλλοι, πήρε ένα τιμητικό πόστο στον Χάνδακα, με ένα μέρος από
 τους στρατιώτες του, ενώ οι άλλοι δεν παρουσιάζονταν ποτέ εκεί που νόμιζαν
 πώς ή ζωή τους κινδύνευε. Τέλος, πολλά από τα άλλα πλοία χάθηκαν αυτήν
 έδω τη φορά άλλα φουρτωμένα με κανόνια, όλμους και πολεμοφόδια, και άλλα
 με κατοίκους και άποσκευές από τον Χάνδακα. Συζητήθηκε κατά διάφορους
 τρόπους το θέμα, γιατί οι 'Ένετοι ξαναγύρισαν τα στρατεύματά τους στη Ζά-

avec sy peu de fondement qu' il meritte d' en estre faict mention, quoy qu' il en fust, le Capitaine General y hiverna avec le peu d' armee quy luy restoit apres le despart des troupes auxiliares, et tachoit ensemble avec les autres generaux et ingenieurs de trouver le moyen de fortifier cette isle, mais ne pouvant tomber d'accord de la maniere, je croy qu' on la laissera comme elle est plustot que d' y faire une | grande despance sans estre certain du reussissement, c'est une fort bonne et fertile petite terre que cette isle, comme aussy Zephalonie, quy en est tout proche, les Venitiens tirent seulement du commerce des Anglois pour les corinthes ou petits raisins plus de cent mille escus par an, outre la grande quantitté des huiles et des vins dont ils tirent tres grand proffit durant la guere de Candie, ils y tiennent tousiours un noble commandant qu' ils appellent le General des trois isles, c' est a dire de Zante, Zephalonie et Corfu, quy est une fort belle charge | entre les Venitiens et change de trois en trois ans. 198v 199

κυνθο. Μὰ οἱ συζητήσεις αὐτὲς εἶχαν τόσο λίγη βάση, πὺ ἀξίζει ἐδῶ νὰ τὸ ἀναφέρουμε. Ὅπως κι' ἂν εἶχε τὸ πρᾶγμα, ὁ Γενικὸς Καπετάνιος ξεχειμώνιασε ἐκεῖ μὲ τὸν λίγο στρατὸ πὺ τοῦ ἔμεινε ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀναχώρηση τῶν βοηθητικῶν στρατευμάτων, καὶ προσπαθοῦσε μαζὺ μὲ τοὺς ἄλλους στρατηγοὺς καὶ μηχανικοὺς νὰ βρῆ τὸ μέσο νὰ ὀχυρώσῃ αὐτὸ τὸ νησί. Ἄλλὰ ἐπειδὴ δὲν μποροῦσαν νὰ συμφωνήσουν γιὰ τὸν τρόπο, νομίζω πὺς προτίμησαν νὰ τὸ ἀφήσουν ἔτσι ὅπως ἦταν παρὰ νὰ κάμουν ἐκεῖ μεγάλα ἔξοδα, χωρὶς νὰναι βέβαιο, γιὰ τὴν ἐπιτυχία. Ἐἶναι μιὰ πολὺ καλὴ καὶ εὐφορὴ μικρὴ γῆ αὐτὸ τὸ νησί, ὅπως καὶ ἡ Κεφαλληνία πὺ εἶναι πολὺ κοντὰ τους. Οἱ Ἐνετοὶ κέρδιζαν μόνον ἀπὸ τὸ ἐμπόριο τῶν Ἄγγλων γιὰ τὶς Κορινθιακὲς, δηλαδὴ τὶς μικρὲς σταφίδες, πάνω ἀπὸ ἑκατὸ χιλιάδες σκουδα τὸ χρόνο, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ μεγάλη ποσότητα λαδιοῦ καὶ κρασιοῦ ἀπ' ὅπου ἔβγαζαν μεγάλο κέρδος ὅσο βαστοῦσε ὁ πόλεμος τοῦ Χάνδακα. Κρατοῦν ἐκεῖ πάντοτε ἕναν εὐγενῆ Διοικητὴ πὺ ὀνομάζουν Στρατηγὸ τῶν τριῶν νησιῶν, δηλαδὴ τῆς Ζακύνθου, τῆς Κεφαλληνίας καὶ τῆς Κέρκυρας, πολὺ καλὸ ἀξίωμα γιὰ τοὺς Ἐνετούς, πὺ ἀλλάζει κάθε τρία χρόνια.

Σ. ΛΟΓΙΑΔΟΥ ΠΛΑΤΩΝΟΣ